

Research Paper

State of Sensitive: Displaying the Aporia of Law and Exception in the Islamic Republic of Iran*Seyyed Abbas Hoseini Davarani¹

1. Ph.D. candidate of Political Sociology, Department of Political Science, Faculty of Social Science, Razi University, Kermanshah, Iran

DOI: [10.22034/ipsa.2023.482](https://doi.org/10.22034/ipsa.2023.482)

Receive Date: 04 December 2022

Revise Date: 06 February 2023

Accept Date: 03 March 2023

©2021 by the authors, Licensee IPSA, Tehran, Iran. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Extended Abstract**Introduction**

Mahsa Amini- a young girl who was taken to the police station because of her dressing- passed away hours past her detention. A while after that, protests started off in the streets with a velocity that after two days, the political order saw itself grappling with a full-scale challenge and a hybrid war. The international internet blacked out, social media was banned, and the stores, which were closing in the name of a strike, were sealed off. The number of detainees bumped up. Indictments of "acting against national security", "spreading corruption on earth", and "waging war against God and the state" increased. And the execution of perpetrating rioters was implemented immediately. The riots and protests which took place in 1999, 2009, 2017, 2019, and the early years of the 90s created a similar situation. But all of these decisions were temporary to control the "current sensitive state" and secure the system, which is of the most importance; but some of these decisions didn't end, and that temporary decision continued. This state of sensitivity, however, doesn't only manifest in the middle of riots, protests, and obvious crises; it is present in all conditions- selecting ministers and brokers, legislating foreign policies, passing laws, increasing the numbers of factories and heavy industries, analyses and explanations, and in the proposing of many theories. Conditions those intrinsically are demonstrative of crises, fear, complications, worries, expediencies, and the unusual state of the Islamic Republic. The inescapability of the nature of the politics of Iranian society from the state of sensitivity demonstrates an exception that became a principle and reveals itself in different shapes. That, why is Iranian society in this situation and why there is no escape from that is something for politicians to answer because they are the ones who decide about the state of sensitivity and lead the country based on that decision. But the thing that is essential in a theoretical framework is providing a framework for comprehending that situation. A situation that guides us into studying the state of exception in Iranian society.

The history of introducing the state of exception traces back to the 1920s and Carl Schmitt's struggles in justifying fascism. The controversial debates of Walter Benjamin with him expanded the boundaries of this concept, and this was the Italian Giorgio Agamben, who influenced by these two thinkers, pursued its genealogy and detected the roots of the state of exception up until before christ and expanded this concept more than

* Corresponding Author:

Seyyed Abbas Hoseini Davarani, Ph.D.

E-mail: abbasdavarani@ut.ac.ir

before. Although this expansion was in line with the Homo Sacer project of Agamben, and his conceptual scheme of that is also manifested in consistence with his theoretical device, the importance of Agamben's genealogy is in that he threw various opinions and theoretical possibilities. What could be concluded from this theory is that: 1- Anomie types, emergency situations, intra-legality, full powers, the force of law, state of security, the continuance of suspension, and the threshold of indeterminacy could be detected within the state of exception, which despite similarities and samenesses, possesses differences and special symptoms. And the state of sensitivity could also be one of these approaches. 2- The status of the state of exception is different in the legal traditions of countries and faces a division.

Methodology

Since the theoretical framework of this Article is consistent with Agamben's thinking, its method is based on the same model, namely "paleontology." Agamben's paleontology is a Collection of the three concepts of paradigm, Signature, and Archaeo. The paradigm is an instance that offers the ability to understand its logic in its context. Paradigm is a singular case that is isolated from its context only as far as, by exhibiting its own singularity, it makes intelligible a new ensemble, whose homogeneity constitutes itself. Therefore, the "state of sensitive" is itself a paradigmatic instance that appears in its detail (i.e., as part of a set) and emerges from the detail and appears as a general thing with general properties, and this is the paradoxical nature of the species.

The Signature is what enables us to decipher. An index that creates a reference to a particular interpretation... Each sign is a code that reveals its understanding in a particular context. The sign is not predetermined, but in any situation anything can be a sign. In this way, state of sensitive in any time contains signs and signatures.

Archaeo is also a key concept and even the focus of Agamben's paleontology. Archaeo is the moment of beginning, of emergence and origin. However, this beginning is not "predetermined in time". Rather, it is in the encounter between in-time and simultaneity, and paleontology leads to the origin in which a certain position and situation arose... Therefore, in paleontology we are not looking for the exact historical origin, but for the reasonable origin that made possible the appearance and non-appearance of objects and phenomena. According to Agamben, paleontology is a search for the archeology of things, so that the "state of sensitive" in each epoch has an origin or origins. The newness that makes the critical situation a paradigm with signs to make the present understandable on the basis of similarity and through the movement from part to part. In this way, the method that dominates this research is a kind of pursuit through the detection of the process of formation and the existence of phenomena, concepts, trends, rules and laws related to the state of sensitive.

Results and Discussion

The birth of the Islamic Republic itself took place in the struggle against states of exception. In response to the behavior of the revolutionaries and the critical conditions that arose, the established Pahlavi regime resorted to measures appropriate to the situation: Suspension of the law and military rule in order to preserve the law and the imperial regime. On the other hand, the revolutionaries were looking for the establishment of a new Constitution. The process of drafting the Constitution of the Islamic Republic also shows the origin of the emergency and critical situation. One of the promises that the Iranian revolutionary leader kept mentioning was the formation of a Constituent Assembly to draft the Constitution.

But the critical situation led to the formation of a smaller assembly instead of this assembly. Moreover, the principles of the Constitution were written in such a way that

they were in a critical situation and kept the conditions open to justify the critical situation in the future. The Iranian Constitution emphasizes both the intra-legal approach to exceptionalism and its extra-legal status. Principle 79 of the Constitution is similar to Principle 16 of the French Constitution and explicitly recognizes the state of emergency, but analysis and rereading shows that this principle aims to prohibit the introduction of the state of emergency than to declare the state of emergency. Apart from this Principle, however, there are other principles that implicitly clarify the intra-legal approach. A number of the Principles of the Constitution is always limited by these restrictions: except according to law, based on law, and the law determines. Among these, it is natural that some Principles require separate legal mechanisms from the constitution; but there are at least 12 Principles that, the urgency and sensitivity of the time should determine their suspension or the passage of an appropriate law. However, other negotiations related to Principle 9 of the constitution show that the drafters of the Constitution believed in an extra-legal approach to an exceptional situation that should not be included in the Constitution.

As we see in practice, the critical situation is not the suspension of the law, but the emergency is always the discrimination in the implementation of the law (such as Principles 20, 34 and 36), the origin of the interpretation of the law (according to Principle 98), the origin of the interpretation of the legal conditions (such as Principles 26, 27, 62, 168, 175), the origin of the development of economic plans (Principle 50), the origin of the plurality of the law (leading to the formation of different legislative institutions) is the origin of the judicial decision and ultimately the origin of everything.

Conclusion

These two assumptions are the starting point of this essay in explaining the "state of sensitivity" and a foundation for asking the question, "How does the state of sensitive of the Islamic Republic of Iran show itself in relation to the Constitution?" This question, which on the basement of the constitution of the Islamic Republic and with the deliberation records of the Assembly of Experts for Constitution in 1979, makes the conclusion that the state of sensitivity is in an indeterminable legal area, which in appearance the suspension of law never occurs but interpretation, discrimination, and abundance of the law manifest in various ways and reveals the state of exception. In terms of methodology, it has to be reminded that since the theoretical framework concerning the state of exception is compliant with the genealogy and paleontology of Agamben, the method of this writing is also consistent with the same pattern; a type of tracing by researching through the formation and the making of phenomena, concepts, processes, laws, and principles. Therefore, in the first section, we assess the theory of the state of exception and its approaches, and then by explaining Schmitt's and Romano's approaches, we assess the two intralegal and extralegal patterns of the state of exception in legal traditions. In the second section, we trace these two patterns in the constitution and the legal tradition of the Islamic republic, and in the end, by an 8-item presentation, we validate our hypothesis.

Keywords: Islamic Republic of Iran, Constitution, state of necessity, State of exception, state of Sensitive.

References

- Agamben, Giorgio, (2020), State of Exception, (Agamben's preface to the Persian translation), translated by Pouya Imani, Tehran: Ney. (In Persian).
- Agamben, Giorgio, (2005), State of Exception, translated by Kevin Attell, Chicago, The university of Chocago press.
- Agamben, Giorgio, (2009). The Signature of All Things: On Metho, Translated by Luca D'isanto with Kevin Attell, New York: Zone Books.
- Aghababaei, H, (2021), "A comparative study of emergency law with a look at the management of COVID-19 disease; from legal foundations to imposing criminal intervention", The Judiciarys Law Journal, 85(116), 1-31. (In Persian).
- Ahmad, Alirezabeygi, (2023-2-10), "Why should the country's wealth of hundreds of thousands of billions be given to 7 people?", Etemadonline, Accessible in: <https://www.etemadonline.com/tiny/news-596325>, (In Persian).
- Alibabaei, Ali, (2005), What happened in Iran for twenty-five years?, V3, Tehran: Omide Farda. (In Persian).
- Amid Zanjan, Abbasali, (2011-12-28), "Legal view of the Approving Oversight of the Guardian Council in the Constitution", Guardian Council website, Accessible in: <https://www.shora-gc.ir/0000bV>, (In Persian).
- Debates of Assembly for the Final Review of the Constitution of the Islamic Republic of Iran, (1985), Tehran: public relations of Islamic Consultative Assembly, (In Persian).
- Esmaeili, Kheyrolah, (2001), temporary government, Tehran, Islamic Revolution Documentation Center. (In Persian).
- Etemad(Newspaper), (12-12-2022), "A historical view: Who was not ordered to fight?", Accessible in: <https://www.etemadonline.com/fa/tiny/news-586817> (In Persian).
- Fazaeli, Mehdi, (2021-2-20), "Sensitive situations become more sensitive", Sobheno Newspapre, N1122, (In Persian).
- Guardian Council's Research Institute, (2018), the Constitution of the Islamic Republic of Iran along with the Interpretations of the Guardian Council (In Persian).
- Guardian Council Research Center, (2013), the plurality of legislative authorities in the Islamic Republic of Iran, Research report, N13920031, (In Persian).
- Harisi, K., & Soleymani, M. (2016), "Suspension of Rights and Liberties in the Constitution of the Islamic Republic of Iran with an Eye to the Human Rights

- Documents", *Islamic Law*, 13(50), 37-60, (In Persian).
- Habib Zadeh, Tavakkol & Mohammad Meysam Naddafpour, (2020), "The Evolution of State of Emergency in Canadian Legal System", *Govah*, 6(10), 315-338, (In Persian).
- Jalali, A. R., & Abouata, M. (2020). "State of Emergency and Limitation of Fundamental Rights: The Measures of the Italian Government to Fight against Covid-19". *Public Law Research*, 22(67), 41-61. (In Persian).
- Jamali, Abbas & H.R. Mahboubi Arani, (2017). "potentiality as method: a reflection on Giorgio Agamben's Philosophical Methodology". *Journal of Recognition*, 10(1), 39-59, (In Persian).
- Jazaei, M. (2017). The "New Homo Sacer, a Study of the State of Emergency in Turkey on the Basis of Agamben and Schmitt's Theory", *Political and international research*, 8(29), 221-246, (In Persian).**
- Jazaei, M., & najafzadeh, R. (2021). "State of exception and Coronation of corona in politics", *Political and International Approaches*, 13(1), 177-206, (In Persian).
- Karimi, Vahideh, (2020-1-27), "How ratification The Approving Oversight", *Shargh Newspaper*, Accessible in: <https://www.sharghdaily.com/fa/tiny/news-257969>, (In Persian).
- Khalili, Mohsen (1998), "The necessity of creating a constitution of the Islamic Republic of Iran in Imam Khomeini's view", *Research Letter of Matin*, 1(1), 225-266, (In Persian).
- Khalili, Mohsen, (2021), *Labyrinth of Constitution*, Tehran: Mizan, (In Persian).
- Mahboubi Arani, Hamidreza & Abbas Jamali, (2022), "Agamben and Philosophical Archaeology", *Journal of Philosophical Investigations*, 16(39): 712-729, (In Persian).
- Mohammad Zade, Mohammadjavad, (2013), "We are all guilty", *Tarza weekly*, NO.14, (In Persian).
- Mohebbi, Davood & Hamed Karami, (2016), "The nature of response patterns to emergency situations with emphasis on the Constitution of the Islamic Republic of Iran", *Scientific Journal of Security Horizons*, 9(32), 67-98, (In Persian).
- Mosadegh, Najme & Zahra Zamanian, (2018-5-14), "Investigating the legal bases of the house arrest of the leaders of the rebellion", *Fars news-agency*, Accessible in: <http://fna.ir/bm31o7>, (In Persian).
- Murray, Alex, (2015), *Giorgio Agamben*, translated by Farhad Akbar Zadeh, Tehran: Dibayeh, (In Persian).

nasiri hamed, R. (2020). "The Corona crisis as an opportunity to reflection on the current political situation", *Research Letter of Political Science*, 15(2), 225-261, (In Persian).

Roshan, Hasan, (2015), "Analysis of Article 9 of the Constitution of the Islamic Republic of Iran", *Kanoun monthly*, N: 147 & 148, 169-174, (In Persian).

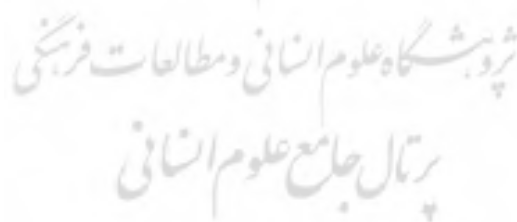
Saniei Monfared, Mohammad Ali, (2001), "The role of scientific modeling in the implementation of some principles of the constitution: the case of the ninth principle", *Law & Political science*, 53(0), 55-75. (In Persian).

Sahmloo, Bagher & A yoosefi, (2013), "Rules governing the declaration of a state of emergency and the application of extraordinary criminal restrictions", *Journal of Law Research*, Special Issue N14. 103-130, (In Persian).

Schmitt, Carl (2005), *Political Theology. Four Chapters on the Concept of Sovereignty*, trans. by G. Schwab, Chicago: University of Chicago Press.

Schmitt, Carl (2014), *Dictatorship. From the Origin of the Modern Concept of Sovereignty to Proletarian Class Struggle*, trans. by M. Hoelzl and G. Ward, Cambridge: Polity Press.

Vinx, lars (2019), *Carl Schmitt*, *Stanford encyclopedia of philosophy*.

وضعیت حساس: نمایش آپوریای قانون و استثنا در جمهوری اسلامی ایران

* سید عباس حسینی داورانی^۱

۱. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران

لینک گزارش نتیجه مشابهت‌یابی: https://hamyab.sinaweb.net/Ci_result/details/98EE8011B0E5BE9D/6%

 20.1001.1.1735790.1401.18.1.3.6

چکیده

«شرایط حساس کنونی»، گزاره‌ای است که از لحظه تولد انقلاب اسلامی بر سامان حکمرانی ایران سایه افکنده و بن‌مایه درست‌انگاری تصمیم‌سازی‌ها شده است؛ به‌گونه‌ای که همه شئون حاکمیتی، رد و نشانی از آن را به خود آویخته، وضعیتی استوار بر اضطراب، بحران، و خاص‌بودگی را ساخته و قلمرو زیست‌سیاست ایرانیان را گرد آن پرداخته‌اند. چارچوب موشکافی این ریختار زودگذر پایدار که در درازنای تاریخ جهان، هستی داشته، در پنداره «وضعیت استثنائی» نهفته است؛ وضعیتی که در آن قانون معلق می‌شود تا پاس داشته شود. تبارشناسی آگامبن، این وضعیت را در ریخت‌های گوناگونی نمایش داده است که هر یک افزون بر یکسانی‌هایی، سازه‌ای ویژه دارد و همه آن‌ها در دو سنت حقوقی و فراحقوقی جلوه می‌کنند. انگارباور این نوشتار این است که ریخت استثنائی در جامعه ایرانی، «وضعیت حساس» بوده و چیستان این جستار، یابش جایگاه آن وضعیت در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران است. منطقه تعیین‌ناپذیر حقوقی و نمایش تفسیر، تبعیض، و فراوانی قانون نیز دستاورد این پژوهش خواهد بود.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۹/۱۳

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۱۱/۱۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۱۲

نوع مقاله: پژوهشی

واژگان کلیدی:

جمهوری اسلامی ایران، قانون اساسی، وضعیت استثنائی، وضعیت اضطراری، وضعیت حساس

* نویسنده مسئول:

سید عباس حسینی داورانی

پست الکترونیک: abbasdavarani@ut.ac.ir

مقدمه

مهسا امینی - دختر جوانی که به دلیل پوششش، او را به اداره پلیس برده بودند - سه روز پس از بازداشت درگذشت و اندکی پس از آن، اعتراضات در خیابان آغاز شد. شتاب فراگیری حضور خیابانی معترضان در کوتاه مدت به اندازه‌ای بود که سامان سیاسی، خود را گرفتار یک چالش همه‌جانبه و جنگ ترکیبی دید. اینترنت جهانی قطع شد، شبکه‌های اجتماعی فیلتر شدند، مغازه‌هایی که به نام اعتصاب تعطیل کرده بودند، مهر و موم شدند، شمار بازداشتی‌ها افزایش یافت، اعلام جرم اقدام علیه امنیت ملی و محاربه با نظام اسلامی گسترش یافت، و اعدام اغتشاش‌گران محارب به سرعت انجام شد. سال‌های ۱۳۹۸، ۱۳۹۶، ۱۳۸۸، ۱۳۷۸ و ابتدای دهه ۱۳۷۰ نیز شورش‌ها و اعتراضات سرتاسری، وضعیتی همانند را به وجود آورد که طی آن، برای مهار شرایط بحرانی، خطوط قرمز افزایش یافت، سخت‌گیری‌ها دامن‌دارتر شد، تعدادی ممنوع‌الکار، ممنوع‌التصویر، ممنوع‌البیان و ممنوع‌النام شدند، تسویه‌های سازمانی و دولتی عمومیت یافت، مجوز برخی احزاب باطل شد، برخی رهبران شورش به جای محاکمه در دادگاه، رهسپار زندان خانگی شدند، با بسیاری از رسانه‌ها برخورد قهری صورت گرفت؛ اما همه این‌ها تصمیماتی موقتی بودند تا بحران در «وضعیت حساس کنونی» کنترل و حفظ نظام که از اوجب واجبات است، انجام شود، اما برخی از این تصمیم‌ها پایان نیافت و آن تصمیم موقتی، تداوم یافت.

این وضعیت حساس، تنها در هنگامه شورش‌ها و اعتراضات و بحران‌های عینی نمود ندارد. وضعیت حساس پس از انقلاب، سبب اعدام‌های انقلابی بی‌ضابطه شد؛ وضعیت حساس دوره بازسازی پس از جنگ، منجر به سرمایه‌داری بی‌قاعده شد؛ وضعیت حساس، منجر به تأیید و رد صلاحیت‌های انتخاباتی شد؛ وضعیت حساس در انتخاب وزیران و کارگزاران، تعیین‌کننده عمل کرد. خط توجیه سیاست خارجی تهاجمی یا انفعالی در همه دوره‌ها، وضعیت حساس بود. تصویب قانون حجاب اجباری و حضور گشت ارشاد یا پلیس امنیت اخلاقی، بیان‌کننده وضعیت حساس بود. تصویب قوانین، ابلاغیه‌ها، برنامه‌های پنج‌ساله، سند چشم‌انداز ۲۰ ساله و ۵۰ ساله، جملگی رد و نشانی از وضعیت حساس داشتند. افزایش شمار کارخانه‌ها و صنایع سنگین با اعلام وضعیت حساس همراه بود. تحلیل‌ها و تبیین‌ها نیز خود را با همین قید نشان داده‌اند: وضعیت حساس به دلیل تحریم‌ها، وضعیت حساس به دلیل انتخابات، وضعیت حساس به دلیل سیاست‌های منطقه‌ای غرب، وضعیت حساس به دلیل ژئوپلیتیک ایران، وضعیت حساس به دلیل پیشرفت‌های جمهوری اسلامی.

همچنین، پشتوانه طرح بسیاری از نظریه‌ها یا مفاهیمی چون اقتصاد مقاومتی، گام دوم، مهندسی فرهنگی، و انبوهی از مسائل دیگر همین موضوع بوده است: «شرایط حساس کنونی». شرایطی که ذاتاً بیانگر بحران، ترس، مشکلات، اضطراب‌ها، مصلحت‌ها و وضعیت غیرعادی حاکم بر جمهوری اسلامی است.

«شرایط حساس کنونی»، قیدی است که از لحظه آغازین استقرار جمهوری در ایران، ردیف شعر قانون‌گذاری، سیاست‌ورزی، حکمرانی، و تصمیم‌گیری بوده و چندان واگوشه شده است که گاه پهلو به ریشخند زده و باورمندان به آن نیز با این قید به بیانش می‌پردازند که: «این بار حساس‌تر و جدی‌تر است». گریزناپذیری زیست‌سیاست جامعه ایرانی از وضعیت حساس، بیانگر استثنائی است که تبدیل به قاعده شده و خود را در ریخت‌های گوناگونی آشکار می‌کند. اینکه چرا جامعه ایرانی در این شرایط قرار گرفته و چرا گریزی از آن نیست و اینکه آیا شرایط ما از بنیاد، حساس است، مسئله‌ای است که سیاستمداران باید به آن پاسخ دهند؛ زیرا، آنان هستند که درباره وضعیت حساس تصمیم می‌گیرند و جامعه را مطابق با آن تصمیم، هدایت می‌کنند؛ اما آنچه در کار نظری بایسته است، ارائه چارچوبی برای فهم آن وضعیت است؛ وضعیتی که ما را به ناگزیر به خوانش «وضعیت استثنائی^۱» در جامعه ایرانی رهنمون می‌کند.

پیشینه طرح «وضعیت استثنائی» به دهه ۱۹۲۰ و تکاپوی کارل اشمیت^۲ برای توجیه فاشیسم برمی‌گردد؛ مناظره‌های جنجالی والتر بنیامین^۳ با او، سویه‌های این مفهوم را گسترده کرد و این جور جو آگامبن^۴ ایتالیایی بود که با تأثیرپذیری از این دو اندیشمند، به تبارشناسی آن روی آورد و ریشه‌های وضعیت استثنائی را تا پیش از میلاد مسیح، شناسایی کرد و این مفهوم را بیش از پیش توسعه داد. اگرچه این توسعه در راستای پروژه هوموساکر^۵ آگامبن بود و طرح مفهومی وی از آن نیز متناسب با دستگاه نظری اش نمود دارد، اما اهمیت تبارشناسی آگامبن در این است که دیدگاه‌ها و امکان‌های نظری گونه‌گونی را در انداخته است. آنچه می‌توان از این تبارشناسی استنتاج کرد، این است که: (۱) ریخت‌های آنومی، وضعیت اضطراری، درون‌قانونی، اختیار تام، زورقانون^۶، وضعیت

1. State of Exception
2. Carl Schmitt
3. Walter Benjamin
4. Giorgio Agamben
5. Homo Sacer
6. force of Law

امنیتی^۱، تداوم تعلیق و منطقه تعیین‌ناپذیر^۲ را می‌توان در چارچوب وضعیت استثنائی شناسایی کرد که با وجود همانندی‌ها و همسانی‌ها، از ناهمسانی‌ها و نشانگان ویژه‌ای برخوردار است و «وضعیت حساس» نیز می‌تواند یکی از این رویکردها باشد؛^۳ جایگاه وضعیت استثنائی در سنت‌های حقوقی کشورها، متفاوت و با یک دوگانگی روبه‌رو است.

این دو انگارباور^۴، نقطه آغازین این جستار در تبیین «وضعیت حساس» و پایه‌ای برای طرح این مسئله است که «وضعیت حساس جمهوری اسلامی ایران در ارتباط با قانون، خود را به چه شکلی نشان می‌دهد؟» این پرسش که با هدف کشف چیستی وضعیت حساس طرح شده، با مبنا قرار دادن قانون اساسی جمهوری اسلامی، صورت مذاکرات مجلس خبرگان قانون اساسی در سال ۱۳۵۸، و نمودهای عرصه تصمیم‌سازی و حکمرانی، با الهام‌گیری از «دیرینه‌شناسی» آگامین^(۱) ما را به این گزاره‌ها رهنمون می‌سازد که وضعیت حساس در یک منطقه تعیین‌ناپذیر حقوقی قرار دارد که به ظاهر، تعلیق قانون هیچ‌گاه رخ نمی‌دهد اما تفسیر قانون، تبعیض قانون، و فراوانی قانون در وجوه گوناگون آشکار می‌شود و ریخت تازه‌ای از وضعیت استثنائی موردنظر آگامین را عینیت بخشیده است.

۱. پیشینه پژوهش

جستار پیش‌رو در ذیل دو مفهوم به‌سامان شده است: «وضعیت حساس» و «وضعیت استثنائی و مفاهیم در پیوند با آن». در حدود نخست، مفهوم و تتبع در یابش چیستی و چرایی دیدمانیک^۵ «وضع حساس»، نگاشته‌ای جز آورده‌های رسانه‌ای در بیان یا ریشخند تکرار «برهه حساس کنونی» یافت نشد؛ از این رو، نخستین نوآوری این نوشتار، به‌نظم کشیدن «وضعیت حساس» است. اما تکاپوهای علمی در حوزه مفهوم دوم، اگرچه کم‌شماره‌اند، اما از زوایایی به آن توجه داشته‌اند. این نوشته‌ها را می‌توان در قالب چند قسم نگریست؛ نخست آنچه به تشریح مفهومی آن پرداخته‌اند؛ دوم، کندوکاوهایی چون شاملو و یوسفی (۱۳۹۲) که آن را به لحاظ حقوقی و نظرگاه حقوق بشری بررسی کرده و برآند که باید معیارهای حقوقی‌ای بر شرایط ناشی از وضعیت اضطراری حاکم باشد تا حاکمیت قانون و کرامت انسانی خدشه‌دار

1. State of Security
2. Threshold of Indeterminacy
3. Assumption
4. Theoric

نشود؛ سوم، آثاری چون حبیبزاده و نداف‌پور (۱۳۹۹)، جزائی (۱۳۹۵)، جلالی و ابوعطا (۱۳۹۹) که آن نظریه را در کشورهای خارجی به کار بسته‌اند؛ و چهارم، پژوهش‌های مرتبط با وضعیت ایران.

در دسته اخیر می‌توان به آثار زیر اشاره کرد:

مشهدی، دارایی و قارلقی (۱۳۹۹)، در مقاله «شرایط استثنایی و استثنای حاکمیت قانون» دیدگاه خبرگان قانون اساسی جمهوری اسلامی از منظر حاکمیت قانون و حقوق عمومی را بررسی کرده و تنها با شماره کردن اصول ۹، ۶۸، ۷۸ و ۷۹ به این نتیجه رسیده‌اند که نگرش نهایی خبرگان قانون اساسی متأثر از رویدادهای تاریخی گذشته، پذیرش شرایط استثنایی در زمان‌های گوناگون با رویکردی معقول و منضبط بوده است.

هریسی نژاد و سلیمانی (۱۳۹۵) تعلیق حقوق و آزادی‌ها در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران را در پرتو اسناد حقوق بشری بررسی کرده و تنها با اشاره به اصل ۷۹ به این رسیده‌اند که چیزی با عنوان تعلیق حقوق و آزادی‌ها در شرایط اضطراری در قانون اساسی مقرر نشده است.

نصیری حامد (۱۳۹۹) وضعیت استثنایی در ایران را در پرتو همه‌گیری کرونا بر پایه نظریه آگامبن، اشمیت و بنیامین بررسی کرده و نتیجه گرفته است که جامعه ایران همچون جوامع دیگر در مواردی از اقتضاهای ناشی از برقراری شرایط استثنایی، از جمله تعلیق قانون، تأثیر پذیرفته است، اما به سبب عدم نفوذ قانون یا ابهام در مفاد آن، دچار مشکل دوچندان است.

ملکوتی هسجین و یوسفزاده (۱۳۹۷) اختیارات فوق‌العاده رهبری در شرایط اضطراری و برای تأمین مصلحت نظام را بر پایه اندیشه اشمیت و اکاوی کرده و در نتیجه‌ای نه‌چندان روشن به تناقض میان اصل ۷۹ و اصل ۱۱۰ درباره حق و آزادی‌های بنیادین شهروندان در قانون اساسی رسیده‌اند.

نجف‌زاده و جزایی (۱۴۰۰) با کاربست وضعیت استثنایی آگامبن، فوکو، و اشمیت در دوره کرونا و تطبیق آن با ایران و فرانسه، با اشاره به اصل ۷۹ قانون اساسی که می‌توانست به کار گرفته شود، به این انذار رسیده‌اند که کرونا در فرانسه با افزایش اختیارات دولت، عرصه را برای مداخله‌های زیستی سیاسی در جامعه فراخ‌تر کرد، اما در ایران، با وجود بسیج منابع و امکانات، زیست‌سیاست شهروندان را نشانه نگرفت و ویژگی‌های سیاسی ساخت دولت و ماهیت آن سبب شد که وضعیت استثنایی کنونی تنها آشکارکننده تراکم بحران‌ها در ایران باشد.

آقابابایی (۱۴۰۰) نیز همین رویکرد را درباره کرونا با مطالعه تطبیقی حقوقی بررسی کرده

است. یافته‌های پژوهش وی حاکی از این است که هرچند وجود سازوکار شورای عالی امنیت ملی، مشکل‌گشای مقررات تجویزی و شرایط پیش‌بینی نشده بوده، اما با توجه به اصل ۷۹ قانون اساسی و بهره‌مندی از تجربه کشورهای مختلف، تدوین حقوق وضعیت اضطراری ضروری است. در واقع، وی به عدم بهره‌گیری از امکان برقراری وضعیت استثنائی در ایران رأی داده است.

محبی و کرمی (۱۳۹۵)، پس از بررسی الگوهای پاسخ به وضعیت اضطراری در قانون اساسی، اصل ۷۹ را الگوی قانونی و اصل ۱۱۰ و اختیارات فوق‌العاده مقام رهبری را الگوی فراقانونی وضعیت اضطراری دانسته‌اند و سرانجام به این نتیجه رسیده‌اند که پیش‌بینی این دو الگو، این ظرفیت را ایجاد کرده است که به همه وضعیت‌های اضطراری به‌گونه‌ای شایسته و در وقت مناسب، پاسخ فوری داده شود.

بررسی این آثار نشان می‌دهد که بیشتر آن‌ها یا از وضعیت استثنائی و سازوکارهای حقوقی آن دفاع کرده و عدم بهره‌مندی از آن را در سنت حقوقی ایران گوشزد کرده‌اند یا درباره خدشه‌پذیری آزادی شهروندان در صورت اعمال آن، هشدار داده‌اند. اما نکته مهم و قابل توجهی که این آثار به آن توجه نکرده یا گذرا از آن عبور کرده‌اند، نکته کلیدی آگامین در مورد وضعیت استثنائی است و آن نه تنها تعلیق قانون، بلکه تداوم تعلیق قانون است. در واقع، بن‌مایه نظریه وضعیت استثنائی آگامین که در پژوهش‌های مورداشاره به آن توجه نشده است، نه توجیه برقراری وضعیت استثنائی، بلکه انتقاد از تداوم و قاعده شدن این وضعیت است. از این‌رو، آگامین در دیدگاه‌های تازه‌تر خود، نه به وضعیت استثنائی، بلکه به وضعیت امنیتی رسیده که بر حکمرانی دولت‌های غربی سایه افکنده است. به این ترتیب، توجه به این نگاه آگامین، نوآوری دوم این نوشتار است.

۲. چارچوب نظری پژوهش

جرج دبلیو بوش در تاریخ ۱۳ نوامبر ۲۰۰۱ و در پاسخ به حملات ۱۱ سپتامبر، فرمان «حبس نامحدود» را صادر کرد. این فرمان و در پی آن، تأسیس زندان گوانتانامو، در کانون توجه آگامین (۲۰۰۵) برای اثبات ماندگاری «وضعیت استثنائی» در غرب قرار گرفت. آگامین برای رسیدن به تعریف خود از وضعیت استثنائی مطابق با مفاهیم دستگاه نظری اش، به تبارشناسی آن از دوران باستان تا امروز پرداخت؛ پویایی که منجر به گسترش این مفهوم شد و جای خود را در تحلیل‌های سیاسی و اجتماعی باز کرد.

از نگاه آگامبن، در وضعیت استثنائی، قانون تعطیل نمی‌شود، از بین نمی‌رود، و با قانون دیگری جایگزین نمی‌شود. قانون تعلیق می‌شود؛ یعنی هست، مشروع هم هست، الزام اجرایی نیز دارد، اما حاکم با توجه به شرایط استثنا، قانون را بین زمین و هوا نگه می‌دارد. این گزاره، با رویکرد آگامبن درباره حاکمیت همسو است. در این نگاه، اراده حاکم بر همه چیز است. حاکم یا در تعبیر دموکراسی‌های اروپایی، «قوة مجریه، به یک نهاد قانون‌گذار تبدیل می‌شود» (آگامبن، ۲۰۰۵، ۱۲) تا به زعم حاکمان، با فرمان‌های متفاوت از قانون «تدبیری باشد برای مدیریت بحران» (آگامبن، ۲۰۰۵، ۹)، «قانون را معلق می‌کند، تا قانون حفظ شود» (آگامبن، ۲۰۰۵، ۳۳)؛ اما این، «فضایی سردرگم را بین احکام قوة مجریه و قوانین مصوب پارلمان ایجاد می‌کند و همین سردرگمی، ویژگی بنیادین وضعیت استثنائی است» (آگامبن، ۲۰۰۵، ۳۸). آگامبن برای تبیین بهتر این وضعیت از زورِ قانون سخن به میان می‌آورد. وضعیت استثنائی، بیانگر وضعیتی است که در آن «ازیک سو، هنجار لازم‌الاجراست، اما زور ندارد و از سوی دیگر، احکامی که قانون نیستند، زور قانون را کسب می‌کنند...؛ وضعیتی که در آن، زور قانون بدون قانون حکم فرماست» (آگامبن، ۲۰۰۵، ۳۸).

آگامبن با طرح مناظره‌های حقوقی درباره مبنا و منطق شکل‌گیری وضعیت استثنائی، سرانجام با تأثیرپذیری از والتر بنیامین، مسئله‌ای بنیادین را در وضعیت استثنائی اعلام می‌کند و آن اینکه قوانین در شرایط اضطراری و استثنائی معلق می‌شوند، اما این تعلیق، تداوم پیدا می‌کند و «استثنا به قاعده» تبدیل می‌شود؛ از این رو، حاکمیت مدرن در ظاهر و لویای قانون و نظام دموکراتیک که بر مبنای سامان حقوقی به هیچ‌روی دیکتاتوری نیست همان‌گونه که فاشیسم و نازیسم به لحاظ حقوقی دیکتاتوری نبودند (آگامبن، ۲۰۰۵، ۴۸) — فراتر از قانون عمل می‌کند، قوانین را تعلیق می‌کند، و از همه مهم‌تر، «جایگاه قانونی افراد را از بیخ‌وین از بین می‌برد و یک هستی قانوناً نام‌ناپذیر و طبقه‌بندی‌نشده‌ی ایجاد می‌کند» (ماری، ۱۳۹۴، ۱۲۷).

در کنار این رویکرد آگامبن که مختصاتی از کلیات وضعیت استثنائی را نیز به همراه داشت، بایسته است که به رویکردها و ریخت‌های دیگر این وضعیت نیز توجه کنیم؛ ریخت‌هایی که در کنار همانندی‌ها، نشانگر ناهمسویی‌هایی نیز هستند. «آنومی» فضای تعطیلی و محاق کامل قانون و تعینات قانونی است که ریشه در نهاد یوستیتیوم^۱ جمهوری روم

1. Iustitum

دارد. «اضطرار»، رویکردی است که ریشه در آرای سانتی رومانو دارد و ذات تأسیس قانون را متأثر از اضطرار می‌داند. رویکرد «درون‌قانونی» را می‌توان در آرای کارل اشمیت مشاهده کرد که وضعیت استثنائی را در مرکز قانون و سنت حقوقی توجیه می‌کند. «اختیار تام»، ناظر بر اعمال حق دولت در دفاع مشروع از خود است؛ «زور قانون» وضعیتی است که قدرت اعمال قانون وجود دارد، اما آن نه برای اجرای قانون، بلکه برای اعمال تصمیمات فراقانونی به‌کار گرفته می‌شود. «منطقه تعیین‌ناپذیر» را باید در نقد والتر بنیامین از اشمیت استخراج کرد که بر پایه آن، وضعیت استثنائی، منطقه‌ای میان آنومی و قانون است. «وضعیت امنیتی» نیز رویکرد جدیدتر آگامبن است که آن را در سال ۲۰۱۳ در یک سخنرانی پیش کشید و در مقاله‌های گوناگون، از جمله در مقدمه‌اش بر ترجمه فارسی کتاب وضعیت استثنائی، از آن بهره برد.

براساس ریخت وضعیت امنیتی، مصلحت‌های یک دولت به‌طور کامل امنیتی است. حفظ وضعیت ترس فراگیر، سیاست‌زدایی فزاینده از شهروندان و فروکاستن مشارکت آنان، و عدم قطعیت‌های قانونی، سه ویژگی وضعیت امنیتی و دولت امنیت‌محور است. در دولت قانون، جرم پس از تحقیق و استدلال ثابت می‌شود، اما در دولت امنیتی، حرف پلیس و رسانه‌های وابسته به حکومت، برای اعلام جرم بسنده است. شهروندان باید همواره در شک و تردید درباره آنچه تهدیدشان می‌کند، باقی بمانند. در این وضعیت هر رفتاری و به هر دلیلی می‌تواند برچسب ضد امنیت و نظم بخورد (رک: آگامبن، ۱۳۹۹، ۱۷-۱۳).

براساس آنچه گفته شد، بی‌تردید می‌توان با استفاده از هر یک از ریخت‌ها و رویکردهای وضعیت استثنائی، به تبیین نزدیک و قانع‌کننده‌ای از «وضعیت حساس» در جمهوری اسلامی دست یافت؛ اما بر پایه فرضیه‌های این جستار و از آنجاکه مبنای داده‌ها، چارچوب‌های رسمی و قابل استناد است، به نظر می‌رسد که دو رویکرد اضطرار رومانو و درون‌حقوقی اشمیت که با وجود اختلاف نظرها، مکمل یکدیگر هستند برای تشریح وضعیت حساس در ایران از کارایی بیشتری برخوردار باشند.

۱-۲. وضعیت اضطراری^۱

این رویکرد را باید در قاعده سانتی رومانو، حقوق‌دان ایتالیایی، جست: «اضطرار، منشأ قانون است» (آگامبن، ۲۰۰۵، ۲۷). به نظر رومانو، اضطرار را باید حالتی پنداشت که استقرار قانونی

1. State of Necessity

آن را نمی‌توان از رهگذر هنجارهای موجود انتظار داشت. بلکه برپایه ضرب‌المثل قدیمی «اضطرار، قانون ندارد»، خودش پایه‌گذار قانون است؛ یعنی اضطرار، «منشأ واقعی قانون و نخستین و اصلی‌ترین منشأ هر قانون است؛ به‌گونه‌ای که منابع دیگر را در مقایسه با آن باید دست‌دوم به‌شمار آورد» (آگامبن، ۲۰۰۵، ۲۷). رومانو برای اثبات این ادعای خود به شرایط انقلابی و دولت برآمده از انقلاب اشاره می‌کند. درحالی‌که انقلاب و رفتارهای انقلابی، کاملاً مغایر با نظم و رویه‌های حقوقی مستقر است، اما اضطرار می‌تواند به این اقدام غیرقانونی، مشروعیت بدهد یا درواقع، «انقلاب، قانون خودش را دارد» (آگامبن، ۲۰۰۵، ۲۸). اما پس از استقرار دولت انقلابی و تثبیت آن نیز این اضطرار خود را به‌شکلی استثنائی یا با ویژگی‌هایی خفیف‌تر، بازتولید و تکرار می‌کند. «درنتیجه، وضعیت استثنائی در کنار انقلاب و تأسیس یک قانون اساسی، شکلی از اضطرار و یک تمهید غیرقانونی منطبق بر نظم حقوقی و قانون اساسی به‌نظر می‌رسد که با ایجاد هنجارهای تازه، تحقق می‌یابد» (آگامبن، ۲۰۰۵، ۲۷)؛ بنابراین، وضعیت استثنائی برآمده از اضطرار و وضعیت انقلابی که خود بر سیاق اضطرار شکل گرفته است، «منطقه‌ای دوپهلوی هستند که در آن، اعمال واقعی که به‌خودی‌خود ضدحقوقی‌اند، به قانون تبدیل می‌شوند، هنجارهای حقوقی با واقعیت محض آمیخته و واقعیت و قانون در آستانه تصمیم‌ناپذیری قرار می‌گیرند» (آگامبن، ۲۰۰۵، ۲۹)

«آستانه تصمیم‌ناپذیری^۱»، که آگامبن در تشریح رویکرد رومانو مطرح می‌کند، به این قاعده و پیش‌فرض بورچارد ورمس^۲، اسقف حقوق‌دان، در نگارش مجموعه ۲۰ جلدی «قانون» اشاره دارد که «قانون از واقعیت برمی‌خیزد». آگامبن ضمن تأیید این قاعده، عکس آن را نیز در وضعیت استثنائی صادق می‌داند و بر این نظر است که آستانه تصمیم‌ناپذیری همین است که «امر واقع و قانون در هم محو می‌شوند» (آگامبن، ۲۰۰۵، ۲۹) و قابل تشخیص از هم نیستند.

یکی دیگر از مبانی تشریح اضطرار، خلأهای حقوقی است. ازیک‌سو، در نظام‌های حقوقی مدرن، قاضی باوجود خلأ قانونی، موظف به صدور حکم است و این مطابق با این قاعده است که «قانون ممکن است خلأ داشته باشد، اما نظام حقوقی خلأی ندارد» (آگامبن، ۲۰۰۵، ۳۰)؛ ازاین‌رو، اضطرار، خلأی است که توسط قوه مجریه یا به‌دستور قوه مجریه پر می‌شود؛ اما ازسوی دیگر، آگامبن نگاهی انتقادی به خلأ دارد تا آن را برپایه دیدگاه خود تفسیر

1. Threshold of Undecidability

2. Burchard of Worms

کند. وی بر این نظر است که «خلاً به نقص یا سکوت قانون مربوط نمی‌شود، بلکه به تعلیق نظم جاری مربوط است تا وجود خودش را تضمین کند؛ زیرا، وضعیت استثنائی، واکنشی به خلاً هنجاری نیست، بلکه گشودن خلاًئی است جعلی با هدف حفظ قانون و هنجار در شرایط عادی؛ بنابراین، خلاً درون قانون نیست، بلکه رابطه آن با واقعیت است. اجرای قانون معلق می‌شود، ولی خود قانون همچنان معتبر می‌ماند» (آگامبن، ۲۰۰۵، ۳۱).

۲-۲. درون قانونی

کارل اشمیت، نخستین نظریه پرداز وضعیت استثنائی بود و این وضعیت را در توجیه فاشیسم و عملکرد جمهوری وایمار، در دو اثر «دیکتاتوری» و «الهیات سیاسی» مفهوم پردازی کرد. وی در اثر نخست به تابوشکنی از دیکتاتوری به عنوان امری منفی روی آورد و با حمله به فرایندهای گنبد پارلمانی و بوروکراسی، بر اعمال قدرت دولتی مستقل از تأیید اکثریت و رها کردن قوه مجریه از هرگونه محدودیت قانونی تأکید کرد. از دید اشمیت، این عمل، دیکتاتوری است و هر دولتی که قادر به اقدام قاطع باشد، باید عنصری از دیکتاتوری را در قانون اساسی خود لحاظ کند. به این ترتیب، او تعلیق پیوسته نظم قانونی توسط هیتلر را در دوران رایش سوم، تئوریزه کرد.

اشمیت با تمایز قائل شدن بین «دیکتاتوری کمیساریال^۱» و «دیکتاتوری ساورن^۲»، مورد نخست را مدافع و مجری قانون می‌دانست و دومی کسی است که می‌تواند به گونه‌ای مستقل به نام مردم در مورد استثنا تصمیم بگیرد. «مبنای عمل دیکتاتوری نخست، تمایز میان «هنجارهای قانون» و «هنجارهای اجرای قانون» و مبنای عمل دومی، تمایز میان «قدرت سازنده^۳» و «قدرت برساخته^۴ است» (آگامبن، ۲۰۰۵، ۳۳). «دیکتاتوری کمیساریال^(۲)، قانون را معلق می‌کند تا آن را حفظ کند و قانون تعلیق می‌شود، بدون آنکه اعتبارش از بین برود؛ اما در دیکتاتوری ساورن، دیکتاتور از قانون اساسی موجود دفاع نمی‌کند، بلکه تلاش می‌کند تا قانون اساسی جدیدی ایجاد کند و این کار را به نام مردم و حقی که مردم به او داده‌اند، انجام می‌دهد» (اشمیت، ۲۰۱۴، ۱۳۱-۱۱۲).

1. Commissarial Dictatorship
2. Sovereign Dictatorship
3. Constituent Power
4. Constituted Power

تمایزی که اشمیت میان دو نوع دیکتاتوری گذاشته است، در واقع، بیانگر دو الگوی وضعیت استثنائی است؛ الگوی نخست: وضعیتی که دولت مستقر با تعلیق قانون، در پی گذر از بحران و حفظ قانون است؛ از این رو، با تمایز میان هنجارهای قانونی و هنجارهای اجرای قانون، یک وضعیت استثنائی ایجاد می‌کند؛ الگوی دوم: وضعیتی است انقلابی که علیه قانون و دولت مستقر اعمال می‌شود تا نظم حقوقی جدیدی روی کار بیاید. این وضعیت استثنائی از یک سو، بیانگر فروپاشی قانون اساسی مستقر و قدرت بر ساخته است و از سوی دیگر، ایجاد قانون اساسی جدید با تکیه بر قدرت سازنده است و این قدرت سازنده یا قدرت بنیان‌گذاری، مبنای مشروعیت نابودی قدرت بر ساخته و ایجاد وضعیت استثنائی است. آگامبن (۲۰۰۵، ۳۶) تفاوت این دو را این گونه مطرح کرده است: «در دیکتاتوری کمیساریال، قانون اجرا نمی‌شود، اما اعتبار دارد؛ اما در دیکتاتوری ساورن، قانون اجرا می‌شود، اما اعتبار و نفوذ ندارد».

اشمیت (۲۰۱۴، ۳۳-۲۰) با الهام‌گیری از انقلاب فرانسه، بین این دو دیکتاتوری و دو وضعیت استثنائی تمایز قائل می‌شود. انقلاب فرانسه، رابطه بین حاکمیت و دیکتاتوری را به هم ریخت و وضعیت متفاوتی را ایجاد کرد؛ زیرا، «دولت‌های انقلابی، به شدت بر اقدامات دیکتاتوری متکی بودند تا وضعیت عادی جدید و قانون اساسی دیگری را ایجاد کنند. دولت‌های انقلابی، مانند حاکمیت مطلقه، مدعی قدرت تصمیم‌گیری در مورد استثنا بودند، اما ادعای حاکمیت نداشتند. در عوض، آن‌ها ادعا می‌کردند که از اختیار تصمیم‌گیری در مورد استثنا به نام مردم فرانسه استفاده می‌کنند؛ حتی زمانی که آن‌ها با استفاده از روش‌های دیکتاتوری بر مردم فرانسه حکومت می‌کردند» (اشمیت، ۲۰۱۴، ۱۴۷-۱۳۲)؛ پس حاکمیت و دیکتاتوری با هم آمیختند و این مبنای نظریه حاکمیت اشمیت در کتاب «الهیات سیاسی» شد.

«حاکم کسی است که در مورد استثنا تصمیم می‌گیرد» (اشمیت، ۲۰۰۵، ۵). این، خلاصه نظریه «حاکمیت» اشمیت و نظریه وضعیت استثنائی اوست که آگامبن هم آن را مبنای کار خود قرار داد. «حاکم می‌تواند درباره وضعیت استثنائی تصمیم‌گیری کند، اتکای آن به نظام حقوقی را ضمانت کند... [و خود] بیرون از آن نظام حقوقی در حالت عادی و معتبر می‌ایستد، اما باز درون نظام است؛ زیرا، او عهده‌دار مسئولیت تصمیم‌گیری درباره تعلیق کامل قانون اساسی است» (آگامبن، ۲۰۰۵، ۳۵).

مبنای درون قانون بودن وضعیت استثنائی در نگاه اشمیت — که معنای درون و بیرون بند پیشین را نیز مشخص می‌کند — تمایزی است که او میان دو رکن قانون گذاشته است: هنجار و

تصمیم. وضعیت استثنائی با تعلیق هنجار، رکن دیگر قانون، یعنی تصمیم، را نمایان می‌کند و باینکه هر دو از ارکان قانون به‌شمار می‌آیند، اما جدا از هم هستند. «در وضع عادی، خودمختاری تصمیم به حداقل می‌رسد [و قانون، خود را در هنجار نشان می‌دهد] اما در وضعیت استثنائی، این هنجار است که به کنار می‌رود و [قانون، خود را در تصمیم نشان می‌دهد]» (آگامبن، ۲۰۰۵، ۳۴).

۳-۲. جایگاه استثنا در سنت‌های حقوقی

برای جایگاه وضعیت استثنائی در سنت‌های حقوقی می‌توان دو شکل درونی و بیرونی را شناسایی کرد. نخست، نظام‌هایی مانند فرانسه و آلمان که وضعیت استثنائی را در متن قانون اساسی به رسمیت شناخته‌اند. اصل ۴۸ قانون اساسی جمهوری وایمار برای زمان تهدید نظم و امنیت عمومی به رئیس‌جمهور، اختیارات ویژه‌ای داده است. در متمم قانون اساسی جمهوری فدرال نیز وضعیت استثنائی با عنوان «وضعیت اضطراری داخلی» به رسمیت شناخته شده است (رک: آگامبن، ۲۰۰۵، ۱۵-۱۴). در فرانسه نیز در سال ۱۷۹۱، مجلس مؤسسان قانون اساسی، وضعیت فوق‌العاده را به رسمیت شناخت و در سال ۱۷۹۹ آشکارا از تعلیق قانون اساسی یاد کرد (آگامبن، ۲۰۰۵، ۱۱) که تا امروز به گونه‌های مختلفی در قانون و بازنگری‌های آن حفظ شده است. اصل ۱۶ قانون اساسی کنونی فرانسه نیز آشکارا از اختیار تام رئیس‌جمهور برای رفع تهدیدها یاد کرده است. «اما از آوریل ۱۹۶۱ این اصل دیگر محل مراجعه نشد و به‌موجب تمایل همیشگی دموکراسی‌های غربی، اعلام وضعیت استثنائی، رفته‌رفته جای خود را به گسترش بی‌سابقه پارادایم امنیت به‌مثابه راهکار عادی حکومت داد» (آگامبن، ۲۰۰۵، ۱۴).

دوم، نظام‌هایی مانند ایتالیا، انگلستان و ایالات متحده^(۳) که وضعیت استثنائی را امری بیرونی، فراحقوقی، سیاسی، و حق طبیعی دولت برای دفاع از خود و قانون مستقر می‌دانند. قانون اساسی پیشین و کنونی ایتالیا، هیچ نشانی از وضعیت استثنائی ندارد؛ اما دولت‌ها بارها در شرایط جنگ، آشوب، شورش داخلی، تروریسم، و رویدادهای طبیعی مانند زلزله، به اعلام وضعیت فوق‌العاده متوسل شده و این عمل آن‌قدر تکرار شده و قوه مجریه در جایگاه قانون‌گذاری ورود کرده است که از قوانین عادی با عنوان «لوايح متکی بر وضع اضطراری^(۱)» یاد می‌شود. این به‌آن معناست که کارکرد قوه مقننه، به تصویب احکام صادره از سوی قوه مجریه

1. Bills Strengthened by Guaranteed Emergency

محدود است. در انگلیس حکومت نظامی، اختیارات فوق‌العاده، و دادگاه‌های ویژه در دوره‌های گوناگون، نشانگر جایگاه وضعیت استثنائی به‌عنوان امری بیرونی است. در ایالات متحده نیز آبراهام لینکلن این سنت را پایه‌گذاری کرد و در دوره‌های مختلف نیز با عنوان‌هایی چون اختیار اعمال کنترل تام بر کشور، وضع فوق‌العاده ملی محدود و نامحدود، وضع فوق‌العاده نظامی و اقتصادی، اختیار رئیس‌جمهور در وضعیت اضطراری، وضعیت استثنائی را اعلام و آن را به قاعده تبدیل کرده‌اند (آگامبن، ۲۰۰۵، ۲۲-۱۶).

آگامبن با طرح این دو انگاره، ضمن نقد آن‌ها، تاحدی شکل سومی را نشان می‌دهد. وی بر این نظر است که وضعیت استثنائی، «نه بیرون از نظام حقوقی است و نه درون آن و تعریف و تحدید آن نیز در یک منطقه تعیین‌ناپذیر و نامتمایز قرار دارد؛ درون و بیرون، دو وضعیت متناقض نیستند، بلکه آمیزه‌ای از یکدیگرند. تعلیق قانون به‌معنای ابطال آن نیست و آن ابطال نیز مغایر با نظام حقوقی نیست» (آگامبن، ۲۰۰۵، ۲۳)؛ ازاین‌رو، فهم مرزهای یک نظام حقوقی برای تشخیص جایگاه وضعیت استثنائی اهمیت دارد.

۳. دیرینه‌شناسی آگامبن

از آنجاکه چارچوب نظری این پژوهش، مبتنی بر اندیشه آگامبن است، تلاش شده است که روش به‌کاررفته در آن نیز همسوبا همان الگو، یعنی «دیرینه‌شناسی»، باشد. دیرینه‌شناسی آگامبن، پیوستاری از سه مفهوم پارادایم^۱، نشانه^۲، و آرچه^۳ است. پارادایم، نمونه‌ای است که در بستر «ازآنی»، توان فهم منطق آن را فراهم می‌کند. «امری منحصر به فرد^۴ که تنها با جدا شدن از بافتش و نشان دادن فوق‌العادگی خود، مجموعه تازه‌ای را که خود تجانس آن را تشکیل می‌دهد، قابل فهم می‌کند» (آگامبن، ۲۰۰۹، ۱۸)؛ ازاین‌رو، «وضعیت حساس»، خود یک نمونه پارادایمیک است که «با توجه به اینکه در جزئیت خود — یعنی جزئی از یک مجموعه بودن — نمایان می‌شود، از جزئیت خود خارج شده و همچون امری کلی و با ویژگی‌های کلی ظاهر می‌شود و این همان ویژگی پارادوکسیکال نمونه است» (محبوبی ارانی و جمالی، ۱۴۰۱، ۷۱۸).

1. Paradigm
2. Signature
3. Archæo
4. Singular Case
5. Homogeneity

نشانه یا امضا، چیزی است که رمزگشایی را برای ما فراهم می‌کند. «نمایه‌ای که زمینه ارجاع به یک تفسیر ویژه را ایجاد می‌کند... هر نشانه‌ای، رمزی است که فهم آن در بافتاری خاص امکان‌پذیر است» (آگامبن، ۲۰۰۹، ۵۹). «نشانه، از پیش تعیین شده نیست، بلکه در هر شرایطی هر چیزی می‌تواند یک نشانه باشد» (آگامبن، ۲۰۰۹، ۳۱). به این ترتیب، وضعیت حساس در هر دوره‌ای و در هر زمانی، در بردارنده نشانه‌ها و امضاهایی است. آرچه نیز مفهومی کلیدی و حتی کانون دیرینه‌شناسی آگامبن است. آرچه، لحظه آغاز، سر برآوردن، و خاستگاه است. اما این آغاز، «از پیش معین شده در زمان نیست، بلکه خود را در برخورد در زمانی و هم‌زمانی قرار می‌دهد» (آگامبن، ۲۰۰۹، ۳۲) و «دیرینه‌شناسی، راه به آن خاستگاهی می‌برد که در آن موضع و موقعیت خاص، چیزی سر بر کرده و به ظهور رسیده است...؛ بنابراین، در دیرینه‌شناسی، در پی خاستگاه دقیق تاریخی نیستیم، بلکه در پی آن خاستگاه معقولی هستیم که امکان ظهور و عدم ظهور اشیاء و پدیده‌ها را فراهم کرده است» (جمالی و محبوبی آرانی، ۱۳۹۶، ۴۳). به‌زعم آگامبن، دیرینه‌شناسی، جست‌وجو برای یابش آرچه امور است؛ به این ترتیب، «وضعیت حساس» در هر دوره از خاستگاه یا خاستگاه‌هایی برخوردار است. اکنون بودگی که وضعیت حساس را در مقام یک پارادایم، از نشانه‌هایی برخوردار می‌کند تا بر پایه شباهت و با حرکت از جزء به جزء، اکنون را فهم‌پذیر کند. به این ترتیب، روش به کاررفته در این پژوهش، نوعی ردیابی از طریق جست‌وجو در فرایند شکل‌گیری و هست شدن پدیده‌ها، مفاهیم، روندها، قواعد و قوانین مرتبط با وضعیت حساس است.

۴. وضعیت حساس در جمهوری اسلامی ایران

در ادامه روند وضعیت حساس در جمهوری اسلامی در سه مرحله آغاز، تاسیس و نشان‌واره عینی به بحث گذاشته می‌شود.

۱-۴. لحظه آغاز

تولد جمهوری اسلامی ایران، خود در کشاکش دو وضعیت استثنائی «ساورن» و «کمیساریال» بود. رژیم مستقر پهلوی در واکنش به رفتار انقلابیون و شرایط بحرانی ایجادشده، به اقدامات متناسب با آن وضعیت روی آورد: تعلیق قانون و ایجاد حکومت نظامی برای حفظ قانون و رژیم شاهنشاهی. در مقابل، انقلابیون نیز در پی استقرار قانون اساسی تازه بودند. قوانین عادی

جامعه، قانون اساسی مشروطه، و آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های رژیم مستقر، همه دارای اعتبار بودند، اما زور قانون وجود نداشت. رژیم مستقر، هنجار بی‌تصمیم داشت و انقلابیون، تصمیم بی‌هنجار و هر دو قانونی بود. رهبر انقلاب ایران خود را متکی به مردم و اسلام می‌دانست و با همین پشتوانه در پی براندازی قانون مستقر و تأسیس قانون جدید بود؛ پس تولد جمهوری اسلامی، در بحران، اضطرار، استثنا، تعلیق قانون، و تأسیس قانون ریشه دارد.

از صبح ۲۳ بهمن ۱۳۵۷، کشور وارد یک منطقه تعیین‌ناپذیر قانونی شد. قوانین موجود، قدرت هنجاری و تصمیم‌گیری خود را از دست داده بودند. در مقابل، انقلابیون نیز در خلأ هنجار، با تصمیم خود، قانون را اجرا می‌کردند؛ یعنی تصمیم‌های انقلابی، نقش قانون را بازی می‌کرد؛ زیرا، وضعیت اضطراری به وجود آمده، منشأ قانونی بود که خود را در تصمیم نشان داد. البته، همواره در سخن و کلام انقلابیون، مبنای تصمیم، خواست مردم و دین اسلام بود. تشکیل دادگاه‌های انقلابی و اعدام‌های انقلابی از همان ساعت‌های نخست پیروزی انقلاب، عالی‌ترین نمونه نفوذ و اعتبار تصمیم قانون در برابر هنجار قانون بود. این اقدام مبتنی بر شرایط اضطراری و وضعیت حساس ابتدای انقلاب بود؛ اضطرار و حساسیتی که انقلابیون آن را به‌نام مردم و احکام اسلام تعیین می‌کردند. تشکیل شورای انقلاب و دولت موقت نیز از همان‌رو بود؛ یعنی پیش از تأسیس قانون اساسی، اضطرار، منبع و منشأ تأسیس نهادهایی بود که هنجار و تصمیم انقلابی را اتخاذ می‌کردند.

۲-۴. لحظه تأسیس

روند تأسیس قانون اساسی جمهوری اسلامی در سال ۱۳۵۸ نیز خود منشأ اضطرار و وضعیت حساس را نشان می‌دهد. یکی از وعده‌هایی که رهبر انقلاب ایران، پیوسته از آن سخن به‌میان می‌آورد، تشکیل مجلس مؤسسان و تأسیس قانون اساسی جدید بود (رک: خلیلی، ۱۳۷۷، ۲۴۰-۲۳۶)؛ اما وضعیت حساس و شرایط خاص حاکم بر فضای آن دوران، سبب بروز اختلاف‌هایی در تشکیل آن شد. پس از آنکه دولت موقت، پیش‌نویس قانون اساسی را ارائه کرد، عده‌ای که بیشتر آن‌ها از رهبران مذهبی انقلاب بودند، استدلال کردند که تشکیل مجلس مؤسسان با سازوکاری که دارد، زمان زیادی را می‌طلبد و هرج‌ومرج و خطرات تهدیدکننده انقلاب، اجازه تشکیل این مجلس را نمی‌دهد و پیش‌نویس را باید به‌طور مستقیم به رأی مردم گذاشت؛ اما در مقابل، ملی‌گرایان با اتکا به جایگاه حقوقی و بین‌المللی مجلس مؤسسان و

وعده‌های رهبر انقلاب، بر تشکیل مجلس مؤسسان تأکید داشتند و سرانجام، پیشنهاد محمود طالبقانی، مبنی بر تشکیل مجلسی محدود با حدود ۷۰ نماینده، پذیرفته شد (رک: علی‌بابایی، ۱۳۸۴، ج ۱، ۲۲۹-۲۲۸؛ اسماعیلی، ۱۳۸۰، ۱۱۶-۱۱۴)، تا هم پاسخی به وضعیت حساس جامعه و هم همسو با وعده‌های دموکراتیک داده‌شده و قاعده حقوقی تأسیس قانون اساسی باشد. فرمان امام خمینی در تاریخ ۴ خرداد ۱۳۵۸ درباره تشکیل مجلس خبرگان نشان می‌دهد که سرعت عمل برای او از همه چیز مهم‌تر بود. این شتاب، نشان‌گر وضع حساس نیز هست. امام خمینی، خود از طرفداران تشکیل مجلس مؤسسان بود، اما بعدها به یکی از منتقدان آن تبدیل شد و در آن شرایط حساس، چون وجود ضدانقلاب، جنگ روانی، خونریزی، و جدال، تشکیل مجلس مؤسسان را الهام‌گرفته از شیاطین غرب و سبب هدررفت زمان و بروز توطئه و خطری برای اسلام، رسول‌الله، و امام زمان دانست (رک: خلیلی، ۱۳۷۷، ۲۴۴-۲۴۰)؛ زیرا، او آگاه به شرایط استثنائی و حساسیت زمان یا حتی تعیین‌کننده آن بود.

استثنا و وضعیت حساس حاکم بر تشکیل سریع مجلس بررسی قانون اساسی بر مذاکرات و تصویب اصول قانون اساسی نیز چیره بود؛ به گونه‌ای که می‌توان آن را از صورت مذاکرات مجلس خبرگان قانون اساسی بازشناسی کرد؛ اما آنچه در این پژوهش اهمیت دارد، واکاوی مبنای وضعیت استثنائی در قانون اساسی و مذاکرات خبرگان است. این واکاوی، نشان‌دهنده وجود دو شأن درونی و بیرونی وضعیت استثنائی در آن قانون است.

۱-۲-۴. جایگاه درونی وضعیت حساس

اگر بر آن باشیم تا در قانون اساسی جمهوری اسلامی، اصلی چونان اصل ۱۶ قانون اساسی فرانسه یا اصل ۴۸ قانون اساسی جمهوری وایمار بیابیم که به «برقراری محدودیت‌های اضطراری» حکم داده باشد، یگانه اصلی که می‌توان شناسایی کرد، همانا اصل ۷۹ است. اما اگرچه به ظاهر، «وضعیت حساس» از آن مراد می‌شود، اما بازخوانی آن، چیز دیگری را نشان می‌دهد. در این اصل آمده است:

«برقراری حکومت نظامی ممنوع است. در حالت جنگ و شرایط اضطراری نظیر آن، دولت حق دارد با تصویب مجلس شورای اسلامی، موقتاً محدودیت‌های ضروری را برقرار نماید، ولی مدت آن به هر حال نمی‌تواند بیش از سی روز باشد و در صورتی که ضرورت همچنان باقی باشد، دولت موظف است مجدداً از مجلس کسب معجز کند.»

برای فهم این اصل و هدف آن، ارجاع به مذاکرات خبرگان قانون اساسی بایسته است. این اصل در جلسه سی و چهارم مجلس، بررسی و به تصویب رسید. به ظاهر، این اصل دو قسم دارد: حکومت نظامی و شرایط اضطراری، که باید آن‌ها را دوریخت جداگانه از وضعیت استثنائی دانست. حکومت نظامی، به معنای اداره موقت امور کشور از سوی نظامیان و ارتش و تعلیق قوانین عادی از سوی آن‌ها برای کنترل اوضاع در شرایط جنگی یا شورش است؛ عریان‌ترین شکل وضعیت استثنائی که در طول تاریخ و در کشورهای مختلف اجرا شده است. در دوره پهلوی نیز وضعیت استثنائی، در حکومت نظامی نمود یافته بود و از قضا صراحتی قانونی داشت. قانون ۱۳ ماده‌ای حکومت نظامی در سال ۱۲۸۹ (۲۷ سرطان ۱۳۲۹ هجری قمری) به تصویب مجلس شورای ملی رسیده بود.

در مذاکرات مربوط به اصل ۷۹ (مشروح مذاکرات خبرگان، ۱۳۶۴، ج ۲، ۸۸۹-۸۸۱) همه نمایندگان، معتقد به ممنوعیت مطلق حکومت نظامی به دلیل پیشینه ناخوشایند آن در رژیم پهلوی بودند که این در قسمت نخست، اصل ۷۹ به تصویب رسید؛ بنابراین، یکی از ریخت‌های وضعیت استثنائی که حکومت نظامی است، در قانون اساسی جمهوری اسلامی، هیچ جایگاهی نداشته و مطلقاً ممنوع است. حتی این خواسته به شکلی بود که علانم نگارشی در متن نیز به دلیل احتمال بروز شبهه یا تفسیری خاص، تغییر داده شد. در متن پیش‌نویس این‌گونه نوشته شده بود که: «برقراری حکومت نظامی ممنوع است، ولی در حالت جنگ و شرایط اضطراری...» واژه «ولی» در این عبارت محل نزاع بود؛ زیرا، حرف ربط به‌شمار می‌رفت و احتمال داشت شرایط جنگی یا اضطراری به حکومت نظامی مرتبط شود؛ از این‌رو، پیشنهاد شد که «ولی» حذف و به جای آن «،» گذاشته شود، اما سرانجام با «،» نیز مخالفت و برای صراحت بیشتر «،» گذاشته شد تا هیچ شبهه‌ای را در مورد ممنوعیت مطلق حکومت نظامی ایجاد نکند.

اما هم‌زمان، خبرگان اظهار کردند که نمی‌توان از شرایط استثنائی و فوق‌العاده‌ای که ممکن است در آینده رخ دهد، چشم‌پوشی کرد؛ از این‌رو، بر این نظر بودند که قانون اساسی باید به وضعیت اضطراری که قابل پیش‌بینی نیست، ورود کند. تمام دغدغه و هدف خبرگان، که در مذاکرات آمده است، این بود که باید سازوکاری ایجاد کرد که، به‌ویژه دولت‌ها، از این اصل قانونی بد بهره‌گیری نکرده و پیوسته با اعلام وضعیت اضطراری، برای شهروندان محدودیت ایجاد نکنند. در واقع، هدف غایی از این اصل، ایجاد محدودیت برای اعلام وضعیت اضطراری

بود که آن را می‌توان از بخش‌های مختلف صورت مذاکرات مجلس خبرگان و متن اصل ۷۹ دریافت:

- قوه مجریه بدون مجوز مجلس، حق اعلام وضعیت اضطراری ندارد؛
- قوه مقننه بدون درخواست قوه مجریه، حق عمل تقنینی متناسب با آن وضعیت ندارد؛
- صرفاً قوه مجریه می‌تواند از مجلس درخواست شرایط اضطراری و اجرای محدودیت‌های ضروری کند؛
- صرفاً مجلس، مرجع تشخیص و تصویب شرایط اضطراری است؛
- شرایط اضطراری و محدودیت قوانین باید مدت‌دار (حداکثر ۳۰ روز) باشد؛ یعنی نباید با قید موقت به آن‌ها تداوم بخشید و در صورت نیاز، این مجلس است که باید تمدید آن را به تصویب برساند؛

• وضعیت اضطراری، شرایطی خیلی خاص چون جنگ یا شبیه جنگ است؛ پس اعلام این وضعیت به ندرت رخ خواهد داد.

آشکار است که با وجود صراحت قانونی برقراری محدودیت در قانون اساسی، محدود بودن و مدت‌دار بودن آن نیز پیش چشم نویسندگان بود. ناگفته پیداست که محدودیت‌آفرینی آن تا امروز به اندازه‌ای بوده است که در عمل، این اصل قانونی تاکنون اجرا نشده و هیچ لایحه یا قانونی حتی در دوره جنگ هشت‌ساله، ذیل این اصل قرار نگرفته است. تصمیم محدودسازی و فیلترینگ اینترنت در هنگامه شورش‌های پس از فوت مهسا امینی می‌توانست یکی از مصادیق این تصمیم باشد که به مدت ۳۰ روز، آن هم با تصویب مجلس شورای اسلامی، برقرار شود؛ نکته‌ای که رئیس کمیسیون اقتصاد دیجیتال مجلس در نامه‌ای به رئیس‌جمهور یادآوری کرد، اما طبق سنت نادیده‌انگاری این اصل، به آن توجهی نشد. به بیان روشن‌تر، به لحاظ اجرای اصل ۷۹، تاکنون در جمهوری اسلامی، وضعیت اضطراری نداشته‌ایم و حتی شورای نگهبان نیز هیچ نظریه تفسیری‌ای درباره آن صادر نکرده است.

متن اصل ۷۹ و صورت مذاکرات آن نشان می‌دهد که قیود این اصل به اندازه‌ای منع‌کننده است که اولاً، اصلی محدودیت‌آفرین برای تعلیق قانون و ایجاد وضعیت اضطراری است تا جایگاهی قانونی برای حالت فوق‌العاده و امر استثنایی و ثانیاً، نگاه به برخی مذاکرات خبرگان قانون اساسی درباره برخی اصول نشان می‌دهد که بیشتر نویسندگان قانون اساسی به جایگاه استثنا در سنت حقوقی‌نگاهی بیرونی دارند و مرادشان از وضعیت اضطراری در اصل ۷۹

مشخص نیست، یا تنها آن را به عنوان بی قانونی و آنومی - چیزی شبیه «یوستیتیوم» جمهوری روم - فهم کرده‌اند، یا اینکه بیش از وضعیت استثنائی به «قانون استثنائی» عقیده داشته‌اند. در تشریح استثنا باید بین دو اقدام سلبی و ایجابی تفاوت قائل شویم. در اقدام سلبی با یک وضعیت و شرایط عمومی استثنائی روبه‌رو هستیم که بر کلیه قوانین و قواعد جامعه تأثیر می‌گذارد و بیشتر با تعلیق قوانین نمود می‌یابد و این نکته را می‌توان در اصل ۷۹ دید؛ اما در اقدام ایجابی، نه با وضعیت، بلکه با قانون استثنائی روبه‌رو هستیم؛ یعنی حاکم «به‌جای اعلام وضعیت استثنائی ترجیح می‌دهد قوانین استثنائی را وضع کند» (آگامبن، ۲۰۰۵، ۲۱). بررسی اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی نشان می‌دهد که نویسندگان آن، خواسته یا ناخواسته و با هر نیت و سببی، اصولی را به تصویب رسانده‌اند که در هر زمانی می‌تواند مبنایی قانونی برای توجیه وضعیت حساس به‌شمار آید؛ چیزی که شاید مورد توجه نویسندگان نیز نبوده است.

تعداد زیادی از اصول قانون اساسی همواره با این قیود محدود شده‌اند: «مگر به حکم قانون، به موجب قانون، قانون معین می‌کند، و مواردی از این دست». طبیعی است که در بین این موارد، برخی اصول نیازمند سازوکارهای قانونی جدا از قانون اساسی باشند؛ اما می‌توان دست‌کم ۱۲ اصل را برشمرد که ناگزیر، اضطرار و حساسیت زمان باید در مورد تعلیق یا وضع قانون متناسب با آن، تصمیم بگیرد:

- اصل ۲۲: ممنوعیت تعرض به حیثیت، جان، مال، حقوق، مسکن، و شغل اشخاص، مگر به تجویز قانون؛
- اصل ۲۴: آزادی نشریات و مطبوعات، مگر آنکه مخل به مبانی اسلام یا حقوق عمومی باشد؛
- اصل ۲۵: ممنوعیت فاش کردن مکالمات تلفنی، سانسور، استراق سمع و هرگونه تجسس، مگر به حکم قانون؛
- اصل ۳۳: ممنوعیت تبعید، مگر به موجب قانون؛
- اصل ۶۲: تعیین شرایط انتخاب‌کنندگان و انتخاب‌شوندگان و کیفیت انتخابات؛
- اصل ۹۸: تفسیر قانون اساسی؛
- اصل ۱۱۰: وظایف و اختیارات مقام رهبری؛
- اصل ۱۱۲: مجمع تشخیص مصلحت نظام؛
- اصل ۱۶۴: عدم انفصال قاضی مگر به اقتضای مصلحت جامعه؛

- اصل ۱۶۵: علنی بودن محاکمات، مگر به تشخیص دادگاه؛
- اصل ۱۶۸: تعریف جرم سیاسی توسط قانون؛
- اصل ۱۷۶: وظایف شورای عالی امنیت ملی در مقابله با تهدیدهای داخلی و خارجی.

۲-۴. جایگاه بیرونی وضعیت حساس

مذاکرات درباره اصل ۹ قانون اساسی (مشروح مذاکرات خبرگان، ۱۳۶۴، ج ۱، ۴۳۲-۴۲۱) به لحاظ درک و فهم وضعیت حساس و نگرش نویسندگان قانون اساسی درباره جایگاه استثنا، نکات قابل توجهی دارد. در این اصل آمده است:

«در جمهوری اسلامی ایران، آزادی و استقلال و وحدت و تمامیت ارضی کشور از یکدیگر تفکیک‌ناپذیرند و حفظ آن‌ها، وظیفه دولت و آحاد ملت است. هیچ فرد یا گروه یا مقامی حق ندارد به نام استفاده از آزادی، به استقلال سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، نظامی، و تمامیت ارضی ایران، کمترین خدشه‌ای وارد کند و هیچ مقامی حق ندارد به نام حفظ استقلال و تمامیت ارضی کشور، آزادی‌های مشروع را، هرچند با وضع قوانین و مقررات، سلب کند».

متن، به ظاهر نشان‌دهنده یک تناقض است؛ یعنی از یک سو هیچ کس به نام آزادی حق خدشه وارد کردن به استقلال و تمامیت ارضی را ندارد و از سوی دیگر، هیچ مقامی هم حق ندارد به نام حفظ استقلال، آزادی‌های مشروع را سلب کند. همین تناقض، آغازگر مذاکرات درباره اصل در مجلس خبرگان قانون اساسی شد. جعفر سبحانی در انتقاد به این اصل می‌گوید: «آزادی مشروع ممکن است روزی با استقلال و تمامیت ارضی تزامنی پیدا کند و در صورت تزامن، چه کار باید کرد و کدام بر دیگری مقدم است» (مشروح مذاکرات خبرگان، ۱۳۶۴، ج ۱، ۴۲۱).

سید محمد بهشتی در پاسخ می‌گوید: «به طور عادی و به طور ذاتی، این دو با یکدیگر پیوسته‌اند؛ اما اینکه در یک نوع شرایط فوق‌العاده و استثنائی، آزادی‌ها محدود می‌شود، این امر در جوامع و کشورها در حالت استثنائی عمومی است. این غیر این است که ما به سوی این جهت کشانده بشویم یا برویم دنبال این فکر که اصولاً می‌شود در جامعه این قبیل آزادی‌ها که فرمودید از بین برود. ما خواستیم با این اصل این حالت را نفی کنیم و الا حالت‌های استثنائی و فوق‌العاده در تاریخ هر ملت و در ایام حیات هر گروهی پیش می‌آید. البته در آن ایام که وضع فوق‌العاده است، چیزهایی که در حالت عادی جایز بوده است، ممنوع می‌شود... موارد استثنائی را که نباید داخل کرد» (مشروح مذاکرات خبرگان، ۱۳۶۴، ج ۱، ۴۲۲-۴۲۱).

جعفر اشراقی در ادامه توضیحات بهشتی از قاعده «الاهم و فی‌الاهم» در این شرایط یاد می‌کند (مشروح مذاکرات خبرگان، ۱۳۶۴، ج ۱، ۴۲۲). شیخ علی تهرانی در موافقت با این اصل به چرایی و انگیزه آن اشاره می‌کند و می‌گوید: «در زمان طاغوت هر نوع آزادی را سرکوب می‌کردند به‌عنوان اینکه استقلال کشور در خطر است. برای سیاست مستقل کشور هر نوع آزادی را سرکوب می‌کردند؛ حتی دیدید که رساله عملی مرجع بزرگ عالم تشیع در ایران ما که مهد تشیع است، ممنوع بود و اگر رساله پیدا می‌شد، مردم را به چندین سال زندان محکوم می‌کردند و مدعی بودند که از استقلال و تمامیت ارضی کشور حمایت می‌کنند و انواع آزادی‌ها را سرکوب می‌کردند. این اصل برای تضمین این آزادی‌ها بوده است؛ و انشالله از این‌ها بعد معلوم شود که آزادی و استقلال تفکیک‌پذیر نیستند و ممکن نیست تراحمی برای یکدیگر داشته باشند... تلازم این قید (مشروعیت آزادی) این است که آزادی تاجایی که مزاحم آزادی دیگران نشود و باعث از بین رفتن هدف و تجزیه کشور نشود، محترم است» (مشروح مذاکرات خبرگان، ۱۳۶۴، ج ۱، ۴۲۲).

جواد فاتحی، دیگر نماینده موافق این اصل نیز می‌گوید: «... در حالی که جامعه دچار یک وضع حادی می‌شود مثل وقتی که انسان دچار بیماری می‌شود یک مورد استثنائی است و آن را خود قوانین براساس الاهم و فی‌الاهم معین می‌کند. مسئله در اینجا به‌صورت عادی و در حالت عادی گفته شده است که این‌ها از همدیگر تفکیک‌ناپذیرند و نظام اجتماعی و قانونی بعد باید حامی این اندیشه باشد که هر یک از این‌ها پشتوانه دیگری است. هیچ‌یک هم با یکدیگر اصطکاک و تراحم ندارند، البته اگر حالت غیرعادی پیش آید، ممکن است غیرازاین بشود» (مشروح مذاکرات خبرگان، ۱۳۶۴، ج ۱، ۴۲۳). ناصر مکارم شیرازی نیز در موافقت می‌گوید: «ممکن است در بعضی از حالت‌های اضطراری مملکت، تضاد بین این‌ها پیدا بشود و ما متوسل به قانون اهم و مهم بشویم؛ انشالله به آنجا هم نمی‌رسد» (مشروح مذاکرات خبرگان، ۱۳۶۴، ج ۱، ۴۲۷).

در ادامه بررسی‌ها درباره واژگان این اصل، آنجا که به گزاره «هرچند با وضع قوانین و مقررات» می‌رسد، سید محمد خامنه‌ای می‌پرسد: «اگر در جامعه یک وضع فوق‌العاده بود و قانون لازم بود، چطور؟» و بهشتی در پاسخ می‌گوید: «با رفراندوم این کار را می‌کنند» (مشروح مذاکرات خبرگان، ۱۳۶۴، ج ۱، ۴۲۹). همچنین، سید حسن آیت بر گزاره «به‌نام استقلال» تأکید می‌کند و می‌گوید: «ما گفتیم به‌نام استقلال، نه برای استقلال» (مشروح

مذاکرات خبرگان، ۱۳۶۴، ج ۱، ۴۳۱). تأکید آیت به این معناست که «به نام استقلال»، نشان‌گر وضع عادی است و نباید به این بهانه، آزادی‌ها را محدود کرد؛ اما «برای استقلال»، امری اضطراری و استثناست که قاعده خودش را خواهد داشت.

به نظر می‌رسد که در مورد این اصل و مذاکرات مربوط به آن، یک برداشت تناقض‌آمیز وجود دارد و شورای نگهبان نیز تفسیری از آن ارائه نداده است. «چنانچه در شرایط خاص و ویژه‌ای جمع بین آزادی و سایر عناصر یادشده در اصل نهم، فراهم نباشد یا در صورت تزامم بین آن‌ها، تفوق و برتری با کدام است؟» (روشن، ۱۳۹۴، ۱۷۳). پاسخ به این پرسش می‌تواند متناسب با وضعیت حساس در هر برهه‌ای از زمان باشد.

اما به‌طورکلی و صرف‌نظر از هر نیتی در تصویب این اصل، فارغ از تناقضات متن و پاسخ‌هایی که برای رفع آن داده شده است (رک: صنیعی منفرد، ۱۳۸۰)، مذاکرات این اصل، نشان‌دهنده باور ذهنی نویسندگان قانون اساسی به وجود تفاوت میان وضعیت عادی و استثنائی است که در وضعیت عادی، آزادی، استقلال، وحدت، و تمامیت سرزمینی، جداشدنی نیستند و باید طبق قانون اساسی عمل شود، اما در صورت پیش آمدن حالت غیرعادی، آن را به سیاست و شرایط زمانی خودش حواله می‌دهند و برآنند که جای امر استثنا در قانون اساسی نیست و اضطرار، خود منشأ یک تصمیم یا تعلیق قانون می‌شود. این همان چیزی است که مبنای جایگاه بیرونی وضعیت استثنائی را مشخص می‌کند.

همچنین، اظهارنظر بهشتی در پاسخ به خامنه‌ای نشان می‌دهد که وضعیت فوق‌العاده نه چیزی است که بخواهد در قانون اساسی جایگاهی داشته باشد و نه چیزی است که نظام بتواند خارج از سنت حقوقی درباره آن تصمیم بگیرد، بلکه قوانین و مقررات در وضعیت فوق‌العاده از طریق فرماندوم مشخص می‌شوند. البته این هیچ جایگاهی در اصول قانون اساسی ندارد و اصل ۵۹ آن نیز کاملاً با آن بی‌ارتباط است و نمی‌توان از آن چنین برداشت کرد.

۳-۴. منطقه تعیین‌ناپذیر: نشان‌واره عینی وضعیت حساس

همان‌گونه که اشاره شد، تفهم هم‌زمان جایگاه درونی و بیرونی وضعیت حساس، جایگاه داشتن قانون استثنائی و اینکه قواعد حاکم بر وضعیت حساس نه درونی است و نه بیرونی، بلکه می‌تواند از طریق همه‌پرسی انجام شود، ما را به یک منطقه تعیین‌ناپذیر و آپوریای قانونی رهنمون می‌کند و بیان مصدق آن، ما را به درک بهتری از آن می‌رساند.

۱-۳-۴. اضطرار، منشأ تبعیض

در چارچوب جایگاه درونی اشاره کردیم که قانون اساسی، تعلیق یا قانون‌گذاری در اجرای برخی اصول را به اضطرار حکم داده است (با قیودی چون مگر به حکم قانون و...)؛ اما در برخی از اصول، حکمی به اضطرار نداده؛ اما این اصول در شرایط اضطراری با تبعیض اجرایی روبه‌رو می‌شوند.

• همه افراد ملت، اعم از زن و مرد، یکسان در حمایت قانون قرار دارند و از همه حقوق انسانی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، و فرهنگی با رعایت موازین اسلام برخوردارند (اصل ۲۰ قانون اساسی)؛

• دادخواهی، حق مسلم هر فرد است و هر کس می‌تواند به منظور دادخواهی به دادگاه‌های صالح رجوع نماید. همه افراد ملت حق دارند این‌گونه دادگاه‌ها را در دسترس داشته باشند و هیچ‌کس را نمی‌توان از دادگاهی که به موجب قانون، حق مراجعه به آن را دارد، منع کرد (اصل ۳۴ قانون اساسی)؛

• حکم به مجازات و اجرای آن باید تنها از طریق دادگاه صالح و به موجب قانون باشد (اصل ۳۶ قانون اساسی)؛

این ۳ اصل قانون اساسی، هیچ‌قیدی را برای قانون‌استثنائی اعلام نکرده است؛ اما وضعیت حساس می‌تواند بیرونی و فراحقوقی باشد؛ از این رو، ممکن است موجب تبعیض قانونی و عدم اجرا برای برخی افراد شود. حصر ناتمام تعدادی از سران پیشین حکومتی، از نشانه‌های شاخص وضعیت حساس و آپوریای قانون و استثناست. در واقع، محصوران خانگی از هر سه اصل یادشده محرومند بدون آنکه قانون به آن حکم داده باشد؛ درحالی‌که براساس رویکرد درونی جایگاه استثنا در سنت حقوقی، این تبعیض، اقدامی غیرقانونی است، اما برپایه رویکرد بیرونی، کاملاً قانونی است؛ یعنی ورود به منطقه تعیین‌ناپذیر. شرایط حساس و مصلحت بر این حکم داده است که این افراد در حصر خانگی قرار گیرند و از این اصول محروم باشند.

حصر این افراد، متکی به مصوبه شورای عالی امنیت ملی، به‌عنوان یکی از نهادهای تعیین‌کننده استثناست؛ نهادی قانون‌گذار، فراتر از قوه مقننه و نهادی مجازات‌کننده، فراتر از قوه قضائیه؛ اما این شورا نه قانون‌گذار است و نه مجازاتی کرده است. در واقع، حصر نه مجازات است و نه به معنای زندانی کردن یک مجرم، بلکه تصمیم شورا، ایجاد «نوعی محرومیت اجتماعی موقتی ناشی از اضطرار است... یک اقدام تنبیهی و تأمینی موقت به منظور حفظ امنیت... که

بعد از رفع این شرایط و آمادگی جامعه برای محاکمه رسمی و اجرای قانون، قانون درخصوص آن‌ها اجرا می‌شود» (مصدق و زمانیان، ۱۳۹۷). نکته مهم این مسئله این است که اقدام موقت یادشده، دائمی شده است؛ زیرا، وضعیت حساس همواره در حال بازتولید خود است و درحالی که قانونی نیست، قانونی است.

۲-۳-۴. اضطرار منشأ تفسیر

تفسیر قانون اساسی به عهده شورای نگهبان است (اصل ۹۸ قانون اساسی) وجود نهاد تفسیرکننده قانون اساسی، در سنت‌های گوناگون حقوقی، امری پذیرفته شده است؛ اما هیچ تضمینی وجود ندارد که تفسیر، بی طرفانه باشد و وضعیت حساس را در نظر نگیرد؛ چیزی که به زعم علمای حقوق در تفاسیر شورای نگهبان، محرز است. ناصر کاتوزیان (۱۳۸۳، ۳۰۵-۳۰۶) با انتقاد از رویه تفسیری شورای نگهبان می‌گوید: «... یکی از ابزارهایی که می‌تواند حقوق و آزادی‌های از دست رفته را دوباره در اختیار حکومت نهد، تفسیر قانون اساسی است که می‌تواند اساساً معنای قانون اساسی را عوض کند... باید این حقیقت را گفت که بسیاری از تفاسیری که شورای نگهبان تا به حال از قانون اساسی کرده است، با انگیزه‌های سیاسی بوده و این خارج کردن قانون اساسی از مسیر حقیقی آن است... در قانون اساسی، مفسر نباید مصلحت‌گرا باشد و تحمیل سلیقه فردی کند... بلکه باید با کمال احتیاط، مقصود نویسندگان قانون اساسی را دریافته و آن را بیان کند... هر جا با ابهامی در قانون اساسی مواجهیم، باید اصل را بر بی طرفی بدهیم که حق و آزادی مردم تأمین شود... اصل، حمایت از حق مردم در مقابل قدرت است و شورای نگهبان در واقع، شورای حفظ حقوق و آزادی‌های ملی است نه حفظ قدرت؛ ولی آیا مثالی را به یاد دارید که شورا قانونی را بدین عنوان به مجلس بازگردانده باشد، درحالی که قوانین این چنینی کم نیستند...».

محسن خلیلی (۱۴۰۰، ۷۹) از پژوهشگران پرکار حقوق اساسی نیز بر این نظر است که: «قانون اساسی متنی است که در آن حقوق اساسی و آزادی‌های فردی گنجانده شده و تفسیر، اقدامی است که می‌تواند به توسیع یا تضییع حقوق و آزادی‌ها منجر شود. روح قانون به هیچ عنوان اجازه نمی‌دهد که جمعی اندک بتوانند قانون اساسی را به نحوی تفسیر کنند که حقوق و آزادی‌ها تضییع شود».

این سخنان، حاکی از تمرکز شورای نگهبان بر مینا قرار دادن وضعیت حساس در ارائه

نظریه‌های تفسیری یا نظارت‌های انتخاباتی است که در آن ممکن است قانون به نفع اضطرار و علیه ملت، تعلیق و یا عوض شود. تأیید و رد نامزدهای انتخاباتی در قالب «نظارت استصوابی»^(۴) شورای نگهبان، یکی از عالی‌ترین نشانه‌های وضعیت حساس در جمهوری اسلامی است که بر مبنای تفسیر قانون، به قانون تبدیل شده است. بر پایه اصل ۹۹ قانون اساسی، نظارت بر انتخابات به عهده شورای نگهبان است. نه در نص و نه در مذاکرات در مورد آن در مجلس خبرگان (مشروح مذاکرات خبرگان، ۱۳۶۴، ج ۲، ۹۷۰-۹۶۵؛ ج ۳، ۱۷۶۲) هیچ تعریف و تحدیدی درباره نظارت وجود نداشته است و اساساً درباره نظارت، صحبت نشده و آنچه هست، چالش‌ها و مباحثات درباره قسمت دوم اصل پیشنهادی، یعنی درخواست مراجعه به آرای عمومی بوده است که سرانجام نیز حذف شد.

تا دهه ۱۳۷۰، شورای نگهبان به مسئله صلاحیت نامزدهای انتخابات ورود نکرده بود؛ اما در آستانه مجلس چهارم، در تفسیری اعلام کرد: «نظارت مذکور در اصل ۹۹ قانون اساسی، استصوابی است و شامل تمام مراحل اجرایی انتخابات، از جمله تأیید و رد صلاحیت کاندیداها می‌شود» (پژوهشکده شورای نگهبان، ۱۳۹۷، ۱۷۲). این تفسیر که «پس از ولایت فقیه، جنجال‌انگیزترین تأسیس حقوقی در نظام حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران» (خلیلی، ۱۴۰۰، ۲۶۷) به شمار می‌رود، به باور برخی «به رسمیت شناخته شدن اختیاری جدید برای شورای نگهبان» (کریمی، ۱۳۹۸) خارج از وظایف قانونی آن بود. بر این اساس، شورای نگهبان، مشخص‌کننده استثنا و وضعیت حساس در عرصه تأیید نامزدهای انتخاباتی شد. این نهاد تشخیص می‌دهد که بر پایه شرایط موجود، چه کسی می‌تواند نامزد شود و چه کسی نمی‌تواند و این به معنای ورود آشکار این شورا به عرصه انتخاب نامزدهای انتخاباتی است. با وجود صریح نبودن نص و مذاکرات اصل ۹۹ درباره نظارت، از قضا در مورد مسئله ورود به تعیین نامزدها، در مذاکرات مجلس خبرگان جمله صریحی وجود دارد که چندان به چشم نیامده و به آن توجه نشده است. سید محمد کیاوش می‌پرسد: «رئیس‌جمهور را چه کسی کاندیدا می‌کند؟ اگر شورای نگهبان کاندیدا می‌کند، پس نظارت در آنجا، به معنای موافقت یا مخالفت، معنی ندارد» و بهشتی در پاسخ می‌گوید: «شورای نگهبان هیچ‌وقت نمی‌تواند کاندیدا تعیین کند»^(۵) (مشروح مذاکرات خبرگان، ۱۳۶۴، ج ۲، ۹۶۹).

از آنجا که «هدف تفسیر، چیزی جز فهم هدف نویسندگان نیست» (کاتوزیان، ۱۳۸۳، ۳۰۶) و از آنجا که منظور از تفسیر در اصل ۹۸ این است که «اگر از محتوای مشروح مذاکرات

خبرگان قانون اساسی چیزی به دست نیاوردند، هرچه اعضای شورای نگهبان بگویند منظور است» (عمید زنجانی، ۷ دی ۱۳۹۰) با وجود استدلال‌های فقهی پرشمار شورای نگهبان در توجیه این تفسیر، اما اضطرار و وضعیت حساس، باورپذیرترین مبنای این تفسیر و نادیده گرفتن صراحت مذاکرات خبرگان درباره عدم تعیین نامزدها است. تفسیر شورای نگهبان در سال ۱۳۷۰ نشان داد که «نه خبرگان قانون اساسی و نه اعضای شورای بازنگری قانون اساسی، مدلول نظرات اصل ۹۹ را، استصواب به معنای رد یا تأیید همه چیز در نظر نیاورده بودند و این رأی به رنگ سیاست زمانه ارائه تفسیر، آغشته شد» (خلیلی، ۱۴۰۰، ۲۸۴). به بیان روشن‌تر، وضعیت حساس آن دوره و نیاز شورای نگهبان به «گرفتن بخش مهمی از قدرت دستگاه اجرایی در زمینه انتخابات، یعنی تأیید و رد صلاحیت اولیه کاندیداها» (خلیلی، ۱۴۰۰، ۲۸۳) اضطراری بود که یکی از اعضای شورای نگهبان را واداشت تا از شورا بخواهد که اصل ۹۹ را تفسیر کنند و این چیزی جز «زمینه‌سازی برای گرفتن جوابی معین که از پیش درباره آن توافق‌هایی صورت گرفته بود» به نظر نمی‌آید (خلیلی، ۱۴۰۰، ۲۸۳).

رد صلاحیت‌های گسترده در انتخابات مجلس شورای اسلامی و دوره سیزدهم ریاست جمهوری که سبب عدم احراز صلاحیت چهره‌های تأییدشده در دوره‌های پیشین شد، از نشانه‌های آن است؛ اما در سنت حقوقی، تصمیم شورای نگهبان کاملاً منطبق با قانون بوده است؛ زیرا، مفسر قانون اساسی بر پایه یک نظریه تفسیری، برای خود اختیاری قائل شده و هر تصمیمی بگیرد، لازم‌الاجراست و چون وضعیت حساس است، هر چیزی می‌تواند منبع تصمیم و در نتیجه، قانونی بودن آن باشد. سهیم بودن در بخش‌هایی از نابسامانی و وضع نامطلوب موجود، عدم رعایت اصل ساده‌زیستی مسئولان، سفرهای پرشمار اعضای خانواده به خارج از کشور، از جمله دلایل عدم احراز صلاحیت علی لاریجانی در سیزدهمین دوره انتخابات ریاست جمهوری بوده است. همچنین، تعیین‌کننده مصداق عدم پایبندی عملی به اسلام و انقلاب اسلامی در رد صلاحیت‌ها نیز «شرایط حساس» است.

۳-۴. اضطرار، منشأ تفسیر شرط‌ها

اجرای برخی از اصول قانون اساسی در زمینه‌هایی چون فعالیت احزاب^(۶)، اجتماعات و راهپیمایی‌ها^(۷)، شرایط انتخاب‌کنندگان و انتخاب‌شوندگان^(۸)، جرم سیاسی^(۹)، آزادی بیان و نشر افکار^(۱۰)، وابسته به وجود شرط‌هایی است که در نص قانون نیز مطرح شده، اما مصادیقی

برای آن بیان نشده است؛ از این رو، وضعیت حساس، منشأی برای تفسیر یا احصای این شرطها است. برپایه حساسیت، هر امری می‌تواند برهم‌زننده استقلال، آزادی، و مبانی اسلام باشد. گردهمایی‌های مسالمت‌آمیز کارگران اخراج‌شده یا روستایی‌های محروم از آب، غیرقانونی به‌شمار می‌آید؛ زیرا، مجوزی از فرمانداری دریافت نکرده و ممکن است به نقاط دیگر نیز سرایت کند و این در شرایط حساس کنونی، مصلحت نیست؛ اما تجمع بدون مجوز در مقابل سفارت‌خانه‌های خارجی، قانونی است؛ چون برپایه اصل ۲۷، تشکیل اجتماعات، آزاد است و حتی در شرایط کنونی، مصلحت به‌شمار می‌آید؛ یعنی حکومت، تعیین‌کننده استثنا و اضطرار است و از این رو، پیوسته در حال تفسیر، برداشت، و قانون‌گذاری است.

برخی از اصول مانند اصل ۲۳ که می‌گوید: «تفتیش عقاید، ممنوع است و هیچ‌کس را نمی‌توان به‌صرف داشتن عقیده‌ای، مورد تعرض و مؤاخذه قرار داد»، مطابق با وضعیت حساس با برداشت‌هایی از سوی قانون‌گذار یا قاضی همراه می‌شود که نص صریح را تعلیق می‌کند؛ به‌عنوان نمونه، وضعیت حساس مشخص می‌کند که گاهی ممکن است داشتن عقاید، جرم نباشد، اما بیان آن، جرم به‌شمار می‌آید و گاهی نیز داشتن عقیده به‌معنای بیان آن نیز تعبیر شود. بر همین مبنا می‌توان به تعریف‌های استثنائی از «مستضعفان جهان و حمایت از آن‌ها»^(۱۱) نیز اشاره کرد. در حالی که قانون اساسی آشکارا و بدون هیچ قیدی از حمایت از همه مستضعفان جهان سخن به‌میان می‌آورد، وضعیت حساس تعیین می‌کند که منظور از جهان، کدام است و مستضعف کیست. وضعیت حساس مشخص می‌کند که مسلمانان فلسطین، لبنان، و سوریه، مصداق مستضعف و برخوردار از حمایت همه‌جانبه جمهوری اسلامی هستند، اما مسلمانان چین که سال‌ها است زیر شکنجه و آزار شدید دولت هستند، مصداق مستضعف به‌شمار نمی‌آیند.

۴-۳-۴. اضطرار، منشأ توسعه

برپایه اصل ۵۰ قانون اساسی، فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن، که با آلودگی محیط‌زیست یا تخریب جبران‌ناپذیر آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است؛ اما اضطرار و شرایط حساس می‌تواند این ممنوعیت را تعلیق کند. حجم عظیم طرح‌های صنعتی سنگین همچون فولاد، مس، پتروشیمی و گسترش بی‌اندازه کشاورزی و اصرار بر گسترش آن، نه تنها سبب تخریب شدید محیط‌زیست و آلودگی خاک، هوا و آب شده است، بلکه از بنیان، منابع آبی را نیز بلعیده است. سدسازی‌ها، انتقال آب میان حوضه‌ای برای مصارف صنعتی و کشاورزی، چنان بحرانی را در

این عرصه ایجاد کرده است که جدای از بروز بحران‌های امنیتی‌ای مانند شورش‌های آبی سال ۱۴۰۰، تا سال‌های آینده بسیاری از شهرها و حتی استان‌های ایران را سکونت‌ناپذیر می‌کند؛ اما وضعیت حساس، سبب چشم‌پوشی از آن می‌شود. وضعیت حساس ناشی از بیکاری، لزوم خودکفایی و اشتغال‌زایی، تحریم، و مواردی از این دست، منطق مدیران، به‌ویژه نمایندگان مجلس، برای تداوم آن است و احتمالاً این اضطرار به‌حدی وخیم است که عده‌ای از عملیات کند طرح‌های در دست‌اجرا نیز گلايه می‌کنند.

محمدجواد محمدزاده، رئیس سازمان محیط‌زیست در دولت دهم، در مصاحبه با نگارنده (۱۳۹۲، ۱۸-۱۴) اظهار کرد که دلیل بحران‌های زیست‌محیطی این است که تصمیمات و قوانین از سوی سازمان‌ها و نهادها به دلایل گوناگونی اجرا نمی‌شود. عامل اصلی خشک شدن دریاچه ارومیه، برنامه‌های وزارت کشاورزی و تبدیل زمین‌های طبیعی به باغ‌های کشاورزی بوده است. همچنین، دستگاه‌ها و سرمایه‌گذارها برای برنامه‌های توسعه‌ای خود همواره در پی دور زدن سازمان محیط‌زیست یا پنهان کردن آن یا یافتن قانون و تبصره‌ای برای رعایت نکردن الزامات زیست‌محیطی هستند.

۵-۳-۴. اضطرار، منشأ تکثر قانون

پرشمار بودن قوانین و دستگاه‌های قانون‌گذار و از بین رفتن انحصار قوه مقننه، یکی از نشانه‌های وضعیت حساس در جمهوری اسلامی است. با یک نگاه اجمالی درمی‌یابیم که حجم قوانین در سنت حقوقی ما تاچه‌اندازه بالاست. افزون‌بر قوانین مصوب مجلس، با انبوهی از فرمان‌ها، سندها، ابلاغیه‌ها، و مصوبه‌هایی روبه‌رو هستیم که مصوبه مجلس و نهاد قانون‌گذار نیست، اما در حکم قانون و لازم‌الاجراست که منشأ همه آن‌ها، اضطرار است. همچنین، وجود دستگاه‌های موازی قانون‌گذار که هر یک بنا به اضطرار و وضعیت حساس برای ارائه مصوبات قانونی تأسیس شده‌اند، خود اضطرار را بازتولید می‌کنند. شورای عالی انقلاب فرهنگی، مجمع تشخیص مصلحت نظام، مجلس خبرگان رهبری، شورای عالی امنیت ملی، شورای عالی فضای مجازی، مقام رهبری، نظریه‌های تفسیری شورای نگهبان، و شورای هماهنگی اقتصادی سران قوا، به‌طور رسمی، قانون وضع می‌کنند و مصوبات همه آن‌ها، بالاتر از قوانین مجلس به‌شمار می‌آید و در نظام حقوقی جمهوری اسلامی نیز کاملاً رسمیت دارد، اما برای اینکه با قانون مجلس خلط نشود و انحصار آن را از بین نبرند، ممکن است از واژه

قاعده‌گذاری به جای قانون‌گذاری استفاده شود: «در جمهوری اسلامی ایران به مقتضای نوع نظام و اهداف متفاوتی که دنبال می‌کند، نهادهای متعدد قانون‌گذاری را می‌توان مشاهده کرد که دارای حق قانون‌گذاری در حدود متفاوت قانونی هستند که برای رفع برخی نیازها از اختیار قانونی قاعده‌گذاری برخوردار شده‌اند» (مرکز تحقیقات شورای نگهبان، ۱۳۹۲، ۲)

فراوانی قوانین، تبصره‌ها، و نهادهای قانون‌گذار، دقیقاً چیزی است که منطق وضعیت حساس آن را ایجاد می‌کند. در این نگاه، وضعیت حساس در جمهوری اسلامی، تعلیق قوانین نیست، بلکه پرشماری قوانین و دستگاه‌های قانون‌گذار است. این موارد، زمینه را برای مدیریت وضعیت حساس و تصمیم‌سازی در آن وضعیت، فراهم و شرایط اضطراری را توجیه قانونی می‌کند؛ از این رو، قانون‌گرایی در کانون گفتمان سرآمدان سیاسی کشور است و هر امر اضطراری‌ای، یا هر عمل غیرقانونی‌ای، کاملاً قانونی به‌شمار می‌آید؛ به‌عنوان نمونه، می‌توان از مصوبه بسیار جنجالی «مولدسازی دارایی‌های دولت» یاد کرد که در شورای هماهنگی اقتصادی سران قوا تصویب و لازم‌الاجرا شد. به لحاظ منطقی و قانونی «مولدسازی دارایی‌های دولت» باید چه در قالب طرح و چه لایحه، در مجلس شورای اسلامی بررسی و پس از تأیید شورای نگهبان به قانون لازم‌الاجرا تبدیل شود؛ اما وضعیت حساس کشور و اضطرار تأمین بودجه، منشأ این تصمیم بود که خارج از ضوابط تقنینی گنجانده شده در قانون اساسی به تصویب رسید و حتی باینکه ریزبینانه «با ۳۰ اصل قانون اساسی در تضاد و تعارض است» (ر.ک: علیرضاییگی، ۱۴۰۱/۱۱/۲۱)، و از این حیث کاملاً غیرقانونی به‌شمار می‌آید، اما کاملاً قانونی است؛ زیرا، وضعیت حساس حکم داده است که سران سه قوه می‌توانند قانون تصویب کنند.

۶-۳-۴. اضطرار، منشأ حکم قضایی

احکام محاربه، فساد فی الارض، اقدام علیه امنیت ملی، تبانی علیه امنیت کشور، عموماً متأثر از وضعیت حساس صادر می‌شوند؛ از این رو، هر اقدامی می‌تواند در قالب این جرم‌ها قرار گیرد. ماجرای اعدام محسن شکاری که در شورش‌های پس از مرگ مهسا امینی بازداشت شده بود، یکی از این نمونه‌هاست. دیدگاه‌های حقوقی و فقهی درباره حکم صادر شده بسیار متفاوت و متناقض است و نشان می‌دهد که صدور حکم اعدام در این فقره، دست‌کم نیاز به بررسی بیشتری داشت؛ اما چون مرجع تشخیص اضطرار و وضعیت حساس، قانون نیست، پس قانون، حکم به محاربه و اعدام داده است. در سخنان مسئولان نیز این حکم، قانونی و رعایت‌مّر

قانون بوده است. این درحالی است که نمونه‌های مشابه بسیاری را می‌توان ذکر کرد که شبیه به عمل شکاری یا شدیدتر از آن بوده است، اما حکم محاربه صادر نشده یا در صورت صدور، سال‌هاست که اجرا نشده است. «پسر وزیر اسبق اطلاعات با اسلحه خود یک مأمور نیروی انتظامی را به قتل رساند، اما محکوم نشد. مشاور قاضی سعید مرتضوی به علت استفاده غیرمجاز از اسلحه بازداشت شد، اما به محاربه محکوم نشد، پرونده موسوم به قتل‌های محفلی کرمان با اعلام رضایت اولیای دم بسته شد. اسیدپاش‌های اصفهان و اسلحه‌کشی یکی از مداح‌های معروف تهران مصداق چنین حکمی نبود، عامل ترور سعید حجاریان نه تنها حکم محاربه نگرفت، بلکه با عفو از زندان آزاد شد، بابت زنجانی به اتهام فساد فی الارض به اعدام محکوم شد، اما سال‌هاست که این حکم اجرا نشده است» (اعتماد، ۱۴۰۱/۹/۲۱)؛ اما این وضعیت حساس و اضطرار است که مشخص می‌کند چه چیزی محاربه و فساد است و کدام عامل محاربه و فساد باید اعدام و کدام باید معلق شود.

۷-۳-۴. اضطرار، منشأ همه چیز

شناسایی نشانه‌های حقوقی و تصمیم‌های منطبق با وضعیت حساس با سرمنشأ اضطرار در جمهوری اسلامی به حدی بالاست که بعید است بتوان در یک نوشتار حتی آن‌ها را نام برد. در یک نگاه کلی همه چیز در جمهوری اسلامی، متأثر از وضعیت حساس است که منطبق اضطرار بر آن حکم می‌راند. وضعیت حساس یا گزاره «شرایط حساس کنونی»، توجیه‌گر تصمیم‌ها در ابعاد گوناگون بوده و هست. به کارگیری واژه «توجیه» در اینجا به این معناست که وضعیت حساس، نوعی منطقه مشروعیت بخش و موردوفاق همه تصمیم‌سازان است که پیوسته به آن استناد می‌شود یا در پی بازتولید آن هستند. «در جهانی با مختصات جهان ما و انقلابی با ویژگی‌های انقلاب اسلامی ایران، ما همواره و به درستی در شرایط حساس کنونی هستیم! شرایط کنونی نه تنها واقعاً حساس است، بلکه به سمت حساس‌تر شدن هم می‌رود» (فضائلی، ۲ اسفند ۱۳۹۹).

رویدادهای پس از مرگ مهسا امینی و واکنش سیاسیون به آن، یکی از بهترین نمونه‌ها و جدیدترین مورد درباره نشانه‌های وضعیت حساس به صورت عینی و ملموس است. «گشت ارشاد» به دلیل «وضعیت حساس کشور از حیث حجاب» آغاز شد و تداوم یافت؛ قانونی بود، بدون اینکه قانون داشته باشد. سرانجام نیز هیچ‌یک از نهادهای قانون‌گذار، مسئولیت تصویب قانونی گشت ارشاد را به عهده نگرفتند. در چند سال اخیر، اعتراض‌ها به این گشت و حجاب

اجباری روبه افزایش نهاد، اما حاکمیت، بر پایه وضعیت حساس، آن را حفظ کرده و در توجیه نیز آن را قانون اسلام و قانون کشور می‌دانست. جدای از اینکه درباره قانونی بودن یا نبودن حجاب اجباری دامنه بحث‌ها بالاست، اما باید گفت، وضعیت اضطراری در مسئله حجاب، برعکس عمل کرده است. براساس این وضعیت، برخی قوانین می‌توانند تعلیق شوند، برخی قوانین با تفسیری متفاوت ارائه شوند، برخی قوانین نادیده انگاشته شوند؛ اما حکومت با تکیه بر اینکه حجاب، قانون است از آن کوتاه نیامد. در اینجا اضطرار، منشأ تعلیق یا تصویب قانون نبود، بلکه منشأ تداوم یک قانون بود؛ اما این اضطرار کجا بود؟ منطق نظام این بود که هدف دشمن، نه حجاب، بلکه اصل نظام است و کنش‌های ضد حجاب را ضد نظام تفسیر کرد و این تعریف نظام درباره وضعیت حساس بی‌حجابی بود.

در همین راستا و با افزایش بی‌حجابی پس از فوت مهسا امینی، شاهد برخی اظهارنظرهای سیاسیون هستیم که، به‌عنوان نمونه، حساب بانکی بدحجاب‌ها بسته خواهد شد، آن‌ها را دستگیر می‌کنیم، خدمات دولتی به آن‌ها نمی‌دهیم، و مواردی از این دست و در پاسخ به اینکه آیا این تصمیمات قانونی است، بی‌تردید با این پاسخ روبه‌رو می‌شویم که آن‌ها را قانونی می‌کنیم.

جدای از این پاسخ‌ها، که فراوان هستند، باید به تعریف وضعیت حساس از سوی مخالفان جمهوری اسلامی نیز اشاره کنیم که در شورش ۱۴۰۱ بروز بیشتری یافت. این مخالفان یا در تعبیر رسمی، براندازان و اغتشاشگران، به نام مردم خود را در یک موقعیت انقلابی تعریف کرده و به خود اجازه دادند تا استثنا و حساسیت را مشخص کنند. افزایش خشونت، اعمال نامتعارف و غیراخلاقی، عمامه‌پرانی، حمله به زنان باحجاب، بسیجی‌کشی، و مأمورکشی برای آنان اقداماتی است که وضعیت استثنائی آن را مجاز می‌شمرد. به تعبیری، دوگانه دیکتاتوری کارل اشمیت که در دهه ۱۹۵۰ میان انقلابیون و رژیم پهلوی وجود داشت، امروز نیز میان نظام جمهوری اسلامی و براندازان در حال رخ‌نمایی است.

نتیجه‌گیری

وضعیت استثنائی، وضعیتی است که از آغاز تاریخ دولت تاکنون و در همه کشورهای، از دموکراتیک‌ترین تا استبدادی‌ترین آن‌ها، هستی داشته و دارد. تبارشناسی آگامبن و توسعه پنداره وضعیت استثنائی نیز در راستای نكوهش لیبرال‌دموکراسی غرب، به ویژه ایالات متحده، بوده است که

چگونه کشوری با ادعای قانونمندی و دموکراسی، قانون را به بهانه حفظ قانون، تعلیق کرده و نادیده می‌گیرد و جامعه را به یک اردوگاه تبدیل می‌کند که باید برای مدیریت و حفظ آن، به حکم اضطرار، قانون را تعلیق کرد؛ تعلیقی که تداوم می‌یابد و برای مردمی که به هوموساگر تبدیل شده‌اند، عادی جلوه می‌کند. این وضعیت جهانی و تاریخی در ایران نیز نمایان است که بررسی آن در دوره جمهوری اسلامی در چارچوب «وضعیت حساس»، دستورکار این پژوهش بود.

جمهوری اسلامی ایران در یک وضعیت استثنائی تأسیس شد و این وضعیت در سرتاسر دهه‌های پیشین تا امروز ماندگار بوده است. آنچه از وضعیت استثنائی به ذهن می‌رسد، یک وضعیت فوق‌العاده یا تعلیق تمام قانون است که آشکارا از سوی حاکم اعلام می‌شود؛ اما جمهوری اسلامی در دوران زیست خود تاکنون، هیچ‌گاه وضعیت فوق‌العاده و اختیار تام رئیس‌جمهور را اعلام نکرده و حتی عموماً باور به تعلیق قانون یا تخطی از قانون نیز ندارد و همواره همه کردار و رفتار خود را همسو با قانون و اجرای آن دانسته است. به همین ترتیب، اصل ۷۹ قانون اساسی هیچ‌گاه اجرایی نشده است؛ اما وضعیت استثنائی در ایران، خود را در ریخت «وضعیت حساس» نشان می‌دهد که به یک پارادایم تبدیل شده است؛ وضعیتی که امضا و نشانه آن، تعلیق قانون و تداوم آن نیست، اما تفسیر قانون، تبعیض قانون، و فراوانی قانون در وجوه گوناگونی رخ می‌دهد. دلیل بروز این نشانه‌ها، سنت حاکم بر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران است. جایگاه وضعیت حساس در این سنت، گرفتار یک آپوریا و منطقه تعیین‌ناپذیر است و همین امر، لحظه‌های برآمدن وضعیت حساس را توجیه قانونی می‌کند. از یک سو، برای آن جایگاهی درونی قائل است و این قاعده را به حدی تنگ گرفته است تا اعلام وضعیت اضطراری را منتفی کند، یعنی نه صراحت قانونی بر اعلام استثناء، بلکه صراحتی بر ممنوعیت آن دارد. از سوی دیگر، نویسندگان قانون اساسی در مذاکراتشان، بر جایگاه بیرونی آن گواهی داده‌اند و افزون‌براین، تلویحاً قوانین استثنائی را به رسمیت شناخته‌اند. برخی از قوانین را به گونه‌ای آشکار، بی‌قید و شرط آورده‌اند، اما تفسیر قانون را نیز جایز شمرده‌اند؛ تفسیری که می‌تواند برای آن‌ها قید و شرط بگذارد. از یک سو، قانون اساسی را میثاق ملی دانسته‌اند که در حوزه‌های گوناگون لازم‌الاجراست و از سوی دیگر، هر اقدامی را، هر چند ضدقانون اساسی، قانونی دانسته می‌شود.

همه این ناسازی‌ها و ناسانی‌ها، نشان‌دهنده این است که وضعیت حساس در سنت حقوقی ایران، به یک آپوریا تبدیل شده و وارد منطقه تعیین‌ناپذیر شده است و نه تنها جایگاه

قانونی آن مشخص نیست، بلکه استثنا در فضای میان آنومی و قانون گرفتار می‌شود. توجیه برخی از رفتارها، قاعده «شرایط حساس کنونی» بوده و تعیین‌کننده آن، کلیت نظام است؛ بنابراین منطقه تعیین‌ناپذیر، یک منطقه حساس است و چون حساس است، اضطراب بر آن حکم می‌راند و منشأ قانون می‌شود؛ اما این قانون نه قانون اساسی است و نه حتی قوانین عادی که از نگاه اشمیت «هنجار قانونی» اند، بلکه مبنای این قانون، «تصمیم» خواهد بود که رکن دیگر قانون است. پس وضعیت حساس، وضعیت آنومی و بی‌قانونی نیست، بلکه فضایی پر از قانون با انبوه بندها، تبصره‌ها، و مراجع تصمیم‌گیری است؛ زیرا، «تصمیم» و «زور قانون» وجود دارد؛ از این رو، هر تصمیمی که مجموعه نظام در شرایط حساس بگیرد، قانونی است. پافشاری پیاپی سرآمدان سیاسی^۱ مبنی بر فصل الخطاب بودن قانون و رعایت مرقانون، از این روست؛ زیرا، اضطراب ناشی از وضعیت حساس، پیوسته در حال تولید قانون است، حتی اگر این با قانون اساسی ناسازگار باشد؛ زیرا، تفسیر قانون نیز امری قانونی است. اما از سوی دیگر، وضعیت حساس، وضعیت قانونی نیز نیست؛ زیرا، مبتنی بر جنبه‌هایی از قانون و نه تمام آن است که ممکن است در تعارض با قانون اساسی و اصول آن باشد و تفسیرها نه بر اساس هدف نویسندگان قانون، بلکه مبتنی بر وضعیت حساس باشد؛ زیرا، در عمل، بر اصل تفکیک قوا و حوزه اختیارات قوا خدشه وارد می‌کند و تصمیم قانون در جایی غیر از قوه مقننه صادر می‌شود یا قوه مقننه چیزی را تصویب می‌کند تا امری واقع شده را قانونی کند یا وضعیت حساس توصیه شده را به بند قانون بکشد. شرایط حساس ایجاب می‌کند که قوه مجریه، قانون بگذارد، نمایندگان مجلس آشکارا در عزل و نصب‌ها دخالت کنند، دستور قوه قضائیه نه بر پایه قانون، بلکه بر اساس توصیه و خواست آنانی باشد که درباره استثنا تصمیم گرفته‌اند؛ اما همه این‌ها کاملاً قانونی است و این به معنای آپوریا و کلاف سردرگم قانون و استثنا در سنت حقوقی ایران است که پیوسته با بازتولید وضعیت حساس، درهم پیچیده‌تر می‌شود.*

1. Political Elites

یادداشت‌ها

۱. در دستگاه نظری آگامین، تفاوتی میان دیرینه‌شناسی و تبارشناسی، آن‌گونه که مدنظر فوکو است، وجود ندارد.
۲. در فارسی، برخی این واژه را دیکتاتوری نیابتی ترجمه کرده‌اند؛ نیابتی احتمالاً از آن‌روست که اشمیت در تعریف آن این‌گونه آورده است که «مقامات و کارگزاران به نیابت از حاکم و به‌نام او می‌توانستند از روش‌های دیکتاتوری استفاده کنند» (ن.ک: وینکس، ۲۰۱۹).
۳. آگامین در صفحه ۱۰ کتاب خود، ایالات متحده را جزو کشورهایی می‌داند که وضعیت استثنائی در آن صراحت قانونی ندارد؛ اما در صفحات بعد عنوان می‌کند که وضعیت استثنائی در قانون اساسی آمریکا، دیالکتیک میان اختیارات رئیس‌جمهور و کنگره است و محل نزاع نیز اصل ۱ قانون اساسی است. اما این اصلی تلویحی است و مرجع تصمیم‌گیر در مورد استثنا را نیز مشخص نکرده است.
۴. برای آگاهی از تناقض‌ها و کژتابی‌های مربوط به اصل ۹۹ و نظارت استصوابی رک: (خلیلی، ۱۴۰۰، ۲۸۴-۲۶۵).
۵. شاید این جمله این‌گونه تفسیر شود که شورای نگهبان، هیچ‌وقت نمی‌تواند به کسی توصیه یا اجبار کند که به‌عنوان نامزد در انتخابات شرکت کند و تنها در مورد صلاحیت افراد تصمیم می‌گیرد.
۶. احزاب، جمعیت‌ها، انجمن‌های سیاسی و صنفی و انجمن‌های اسلامی یا اقلیت‌های دینی شناخته‌شده، آزادند، مشروط به اینکه اصول استقلال، آزادی، وحدت ملی، موازین اسلامی، و اساس جمهوری اسلامی را نقض نکنند (اصل ۲۶).
۷. تشکیل اجتماعات و راهپیمایی‌ها، بدون حمل سلاح، به شرط آنکه مخل مبانی اسلام نباشد، آزاد است (اصل ۲۷).
۸. مجلس شورای اسلامی از نمایندگان ملت که به‌طور مستقیم و با رأی مخفی انتخاب می‌شوند، تشکیل می‌شود. شرایط انتخاب‌کنندگان و انتخاب‌شوندگان و کیفیت انتخابات را قانون مشخص خواهد کرد (اصل ۶۲).
۹. رسیدگی به جرایم سیاسی و مطبوعاتی، علنی است و با حضور هیئت منصفه در محاکم دادگستری صورت می‌گیرد. نحوه انتخاب، شرایط، اختیارات هیئت منصفه و تعریف جرم سیاسی را قانون براساس موازین اسلامی معین می‌کند (اصل ۱۶۸).
۱۰. در صداوسیما جمهوری اسلامی ایران، آزادی بیان و نشر افکار با رعایت موازین اسلامی و مصالح کشور باید تأمین گردد (اصل ۱۷۵).
۱۱. مقدمه قانون اساسی، بند ۱۶، اصل ۳ و اصل ۱۵۴.

منابع

- آگامین، جورجو (۱۳۹۹). وضعیت استثنایی؛ (پیش گفتار آگامین بر ترجمه فارسی). ترجمه پویا ایمانی. تهران: نشر نی.
- آقابابایی، حسین (۱۴۰۰). مطالعه تطبیقی حقوق وضعیت اضطراری با نگاهی به مدیریت بیماری کووید ۱۹؛ از مبانی قانونی تا تجویز مداخله کیفری. مجله حقوقی دادگستری، ۸۵(۱۱۶).
- اسماعیلی، خیرالله (۱۳۸۰). دولت موقت. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- اعتماد (۱۴۰۱/۹/۲۱). یک نگاه تاریخی: برای چه کسانی حکم محاربه صادر نشد. در دسترس در: <https://www.etemadonline.com/fa/tiny/news-586817>
- پژوهشکده شورای نگهبان (۱۳۹۷). قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به همراه نظرات تفسیری شورای نگهبان.
- جزائی، محدثه (۱۳۹۵). هموساگرهای نوین: بررسی وضعیت فوق العاده در ترکیه براساس نظریه اشمیت و آگامین. تحقیقات سیاسی و بین المللی، شماره ۲۹، ۲۴۶-۲۲۱.
- جلالی، علیرضا؛ ابوعطا، محمد (۱۳۹۹). وضعیت اضطراری و محدودیت حقوق بنیادین: بررسی اقدامات حکومت ایتالیا در مقابله با بیماری کرونا. پژوهش حقوق عمومی، شماره ۶۷، ۶۲-۴۱.
- جمالی، عباس؛ محبوبی آرانی، حمیدرضا (۱۳۹۶). توانش به مثابه روش؛ تأملی در باب روش شناسی فلسفی جورجو آگامین. دوفصلنامه فلسفی شناخت. شماره ۷۶/۱، ۵۹-۳۹.
- حبیب زاده، توکل؛ نداف پور، محمدمیثم (۱۳۹۹). سیر تحول وضعیت اضطراری در نظام حقوقی کانادا. نشریه آموزه‌های حقوقی گواه، ۶(۱۰)، ۳۳۸-۳۱۵.
- خلیلی، محسن (۱۳۷۷). بایستگی پدیداری قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در دیدگاه امام خمینی. پژوهشنامه متین، ۱(۱)، ۲۶۶-۲۲۵.
- خلیلی، محسن (۱۴۰۰). وزارتوی قانون اساسی. تهران: نشر میزان.
- شاملو، باقر؛ یوسفی، ابوالفضل (۱۳۹۲). ضوابط حاکم بر اعلام وضعیت اضطراری و اعمال محدودیت‌های کیفری فوق العاده. تحقیقات حقوقی، ویژه‌نامه شماره ۱۴، ۱۳۰-۱۰۳.
- علی بابایی، داوود (۱۳۸۴). بیست و پنج سال در ایران چه گذشت؟ جلد سوم. تهران: امید فردا.
- علیرضاییگی، احمد (۱۴۰۱/۱۱/۲۱). چرا باید صدها هزار میلیارد ثروت کشور را در اختیار ۷ نفر قرار داد؟. اعتمادآنلاین، کد خبر: ۵۹۶۳۲۵، در دسترس در: <https://www.etemadonline.com/tiny/news-596325>
- عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۹۰/۱۰/۷). تأملی حقوقی بر جایگاه نظارت استصوابی شورای نگهبان در قانون اساسی. تارنمای شورای نگهبان، در دسترس در: <https://www.shora-gc.ir/0000bV>
- روشن، حسن (۱۳۹۴). تحلیل اصل نهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. ماهنامه کانون، شماره ۱۴۷ و ۱۴۸، ۱۷۴-۱۶۹.
- صورت مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۴). دوره چهارجلدی. تهران: اداره کل امور فرهنگی و روابط عمومی مجلس شورای اسلامی.

صنّعی منفرد، محمدعلی (۱۳۸۰). نقش مدل‌سازی علمی در پیاده‌سازی برخی از اصول قانون اساسی: مورد اصل نهم. مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ۵۳(۸۱۳)، ۷۵-۵۵. کریمی، وحیده (۱۳۹۸/۱۱/۷). نظارت چگونه استصوابی شد؟. روزنامه شرق، در دسترس در: <https://www.sharghdaily.com/fa/tiny/news-257969>

فضانالی، مهدی (۱۳۹۹/۱۲/۲). شرایط حساس کنونی حساس تر می‌شود. روزنامه صبح نو، شماره ۱۱۲۲. ماری، آکس (۱۳۹۴). جورجوا آگامبن. ترجمه مراد فرهادپور. تهران: نشر دیبایه. محمدزاده، محمدجواد (۱۳۹۲). همه ما مقصریم: مصاحبه با ریاست سابق سازمان محیط زیست. هفته‌نامه تراز، شماره ۱۴.

محبوبی آرانی، حمیدرضا؛ جمالی، عباس (۱۴۰۱). آگامبن و دیرینه‌شناسی فلسفی. پژوهش‌های فلسفی، ۱۶(۳۹)، ۷۱۲-۷۲۹.

محبی، داود؛ کرمی، حامد (۱۳۹۵). ماهیت‌شناسی الگوهای پاسخ به وضعیت‌های اضطراری با تأکید بر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. نشریه آفاق امنیت، شماره ۳۲، ۹۸-۶۷. مرکز تحقیقات شورای نگهبان (۱۳۹۲). تعدد مراجع قانون‌گذاری در جمهوری اسلامی ایران. گزارش پژوهشی، شماره مسلسل ۱۳۹۲۰۰۳۱.

مشهدی، علی؛ دارایی، علی؛ قارلقی، صدیقه (۱۳۹۹). شرایط استثنایی و استثنای حاکمیت قانون: مورد پژوهشی رویکرد خبرگان قانون اساسی به وضعیت‌های اضطراری. پژوهش‌های نوین حقوق اداری، ۲(۴)، ۳۹-۵۶.

مصدق، نجمه؛ زمانیان، زهرا (۱۳۹۷/۲/۲۴). بررسی مبانی حقوقی و قانونی حصر خانگی سران فتنه. خبرگزاری فارس، در دسترس در:

<http://fna.ir/bm3107>

نجف‌زاده، رضا؛ جزایی، محدثه (۱۴۰۰). وضعیت استثنایی و کرونارنگی سیاست. فصلنامه رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی، ۱۳(۱)، ۱۷۷-۲۰۶.

نصیری حامد، رضا (۱۳۹۹). بحران کرونا به مثابه مجالی برای بازاندیشی در وضعیت سیاسی اکنون. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۱۵(۲)، ۲۶۱-۲۲۵.

هریسی نژاد، کمال‌الدین؛ سلیمانی، مانده (۱۳۹۵). تعلیق حقوق و آزادی‌ها در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در پرتو اسناد حقوق بشری. حقوق اسلامی، ۱۳(۵۰)، ۶۰-۳۷.

Agamben, Giorgio (2005). *State of Exception*. translated by Kevin Attell. Chicago: The university of Chocago press.

Agamben, Giorgio (2009). *The Signature of All Things: On Metho*. Translated by Luca D'isanto with Kevin Attell. New York: Zone Books.

Schmitt, Carl (2005). *Political Theology. Four Chapters on the Concept of Sovereignty*. translated by G. Schwab. Chicago: University of Chicago Press.

Schmitt, Carl (2014). *Dictatorship. From the Origin of the Modern Concept of Sovereignty to Proletarian Class Struggle*. translated by M. Hoelzl and G. Ward. Cambridge: Polity Press.

Vinx, Iars (2019). *Carl Schmitt*. Stanford Encyclopedia of Philosophy